

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:01.12.2023 ✓Accepted/Kabul:03.02.2024

DOI:10.30794/pausbed.1398782

Research Article/Araştırma Makalesi

Kaya, E. (2024). "Erken ve Orta Bizans Dönemi (4 –12. YY.) Anadolu Kiliselerinde Synthronon ve Bölgesel Özellikleri", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 61, Denizli, ss. 107-135.

ERKEN VE ORTA BİZANS DÖNEMİ (4 – 12. YY.) ANADOLU KİLİSELERİNDE SYNTHRONON VE BÖLGESEL ÖZELLİKLERİ

Erkan KAYA*

Öz

Erken ve Orta Bizans Dönemi kiliselerinde synthronon hakkında yapılan bu araştırma; litürjik bir kuruluş olan synthrononun bölgesel özelliklerini açıklamayı amaçlamıştır. Hıristiyanlığın yayılma süreciyle birlikte önem kazanarak erken dönemden itibaren öncül örnekleri bulunan synthronon, Bizans İmparatorluğu'nun sonuna kadar simgesel varlığını sürdürmüştür. Araştırma; Bizans mimarisinde Anadolu kiliselerinde bulunan örnekler üzerinden synthrononun bölgesel özelliklerinin belirlenmesi ve bölgesel farklılıkların karşılaştırmalı olarak tespit edilmesini konu edinmiştir. Araştırma, Anadolu'da tespit edilen synthronon örneklerini biçim ve işlev açısından değerlendirmektedir ve Anadolu synthronon tipolojisi üzerine yapılan kapsamlı ilk çalışmadır.

Araştırma kapsamında; İ.S. 3. yüzyıldan 12. yüzyıla kadar olan süreçte synthrononla ilgili litürjik geleneklerin Hıristiyanlıkta yerleşmeye başladığı ilk dini kurallardan Geç Bizans Dönemi uygulamalarına kadarki değişim aktarılmaya çalışılmıştır. Geleneklerdeki değişimlerin mimariye doğrudan veya dolaylı olarak yansımaları da göz önünde bulundurulmuş ve araştırma kapsamına dahil edilerek konu hakkında detaylı bilgiler verilmiştir. Sonuç olarak synthrononun her açıdan litürjik geleneklerle şekillenen ve ihtiyaçlara göre değişen bir yapıya sahip olduğu görülmüştür.

Anahtar kelimeler: *Synthronon, Kathedra, Litürji, Kilise, Bizans.*

THE SYNTHRONON AND REGIONAL CHARACTERISTICS IN ANATOLIAN CHURCHES OF THE EARLY AND MIDDLE BYZANTINE PERIOD (4TH – 12TH CENTURY)

Abstract

This study on the synthronon in Early and Middle Byzantine churches aims to elucidate the regional characteristics of the synthronon as a liturgical element. The synthronon, which gained importance with the spread of Christianity and had pioneer examples from the early period, continued its symbolic existence until the end of the Byzantine Empire. The research focuses on the determination of the regional characteristics of the synthronon through the examples found in Anatolian churches in Byzantine architecture and the comparative determination of regional differences. The research evaluates the synthronon examples found in Anatolia in terms of form and function and is the first comprehensive study on Anatolian synthronon typology.

Within the scope of the research; the change in the liturgical traditions related to the synthronon from the 3rd century A.D. to the 12th century A.D. from the first religious rules that began to be established in Christianity to the practices of the Late Byzantine Period was tried to be conveyed. The direct or indirect reflections of the changes in traditions on architecture were also taken into consideration and detailed information on the subject was included in the scope of the research. As a result, it has been seen that the synthronon has a structure that is shaped by liturgical traditions in every aspect and changes according to needs.

Keywords: *Synthronon, Kathedra, Liturgy, Church, Byzantine.*

*Arş. Gör. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, BURSA.
e-posta:erkankaya@uludag.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0001-8235-052X>)

Erken ve Orta Bizans Dönemi Anadolu Kiliselerinde Synthronon ve Bölgesel Özellikleri

Erken Hıristiyanlık Dönemi kilise mimarisi hakkında yapılan araştırmalar hem mimari plastiğin hem de kilise plan tiplerinin detaylı çalışılmasına ve tipolojik bir yaklaşım oluşturulmasına olanak sağlamıştır. Ancak bu çalışmalarda, ayin ve törenlerde kullanılan litürjik öğeler tipolojik bir sınıflamaya tabi tutulmasına rağmen bunların tören esnasındaki kullanımı hakkında detaylı bilgi nadiren verilmektedir. Ayrıca ayin düzeninde ruhban sınıfı tarafından kilise dışında ve içinde takip edilen güzergâh, kullanılan litürjik objeler, kilisedeki mimari kuruluşlar hakkında az sayıda araştırma olması litürjik geleneklerin ve ayin düzeninin sadece genel hatlarıyla bilinmesine sebep olmuştur¹. Kiliselerde ayin ve tören düzeni, uygulanan kurallar ve takip edilen geleneksel öğretiler, bölgesel değişiklikler gösterirken bölge içindeki kiliselerde dahi farklı ritüellerin bulunması mümkündür. Özellikle araştırma konumuz olan synthrononlar bağlamında bakıldığında, benzer kullanım amaçlarının belirlenmesine rağmen synthrononların fiziksel yapısında farklı özellikler de görülmektedir. Synthrononun ilk kez ne zaman ortaya çıktığı bilinmiyor olsa da en erken örneklerden 12. yy. örneklerine kadar yapılacak bir değerlendirmeye synthrononların gelişimini ve çeşitli tiplerde inşa edilmesini bölgeler bağlamında incelemek, bu öğelerin tarihi süreçte nasıl şekillendiğine dair bilgi verebilecektir.

Anadolu'nun bölgesel niteliklerinin belirlenmesinde tutarlı bir yaklaşımla örneklerin değerlendirilmesi amaçlandığında, başkent Konstantinopolis kiliseleri ile Anadolu kiliselerini iki ayrı bakış açısıyla ele almak daha doğru bir yaklaşımdır². Başkent kiliselerine gösterilen özen ve ayrılan kaynak ile Anadolu kiliselerine verilen destek, kiliselerin inşa sürecinden itibaren doğrudan etken bir konudur. Dolayısıyla bu iki bölgeyi kendi içinde iki farklı kategoride düşünerek değerlendirmek zaruridir. Kiliselerde litürji ile mimari arasında karşılıklı bir etkileşimin varlığı kabul edilmelidir. Litürjik etkiler Erken ve Orta Bizans mimarisinde varlığını çok net gösterirken; İkonoklast Dönem sonrasında gelişen mimaride ise detaylarda kendini göstermektedir. Litürjinin Bizans çağı boyunca mimariyi etkilediğini ve aynı zamanda mimari kuruluştan da etkilendiğini kabul etmek gerekir. Özellikle Erken Bizans mimarisinde litürjik uygulamalarla birlikte arayışını sürdüren kilise mimarisindeki iç düzen değişimi Bizans İmparatorluğu'nun sonuna kadar sürmüştür. Ancak temel litürjik kuruluşlarda yerleşik düzenin korunmasına rağmen; kiliselerde görülen mimari detaylar dönemsel farklılıkları da yansıtmaya devam etmiştir. Nihayetinde İkonoklast Dönem'e kadar yerleşmiş litürjik kuruluşlar ve plan bakımından varlığını gösteren Bizans Mimarisi, İkonoklast Dönem'in bitmesiyle birlikte ciddi bir dönüşüm geçiren litürjinin mimariyi yeni uygulamalarla şekillendirmiştir. Dolayısıyla Geç Dönem Bizans mimarisinde litürjideki değişikliklerin özellikle pratikte uygulanan geleneklerin değişiminin mimari ve litürjik kuruluşlara yansması kaçınılmaz olmuştur. Litürjinin hem mimari hem de litürjik kuruluşları etkilediğini gösteren en iyi örnek ise synthrononlar olmuştur.

Farklı tiplerde çoğunlukla tahrip olarak günümüze ulaşan synthrononlar, Anadolu kiliseleri genelinde bölgesel bir yaklaşımla değerlendirilmiştir. Lykia, Bithynia, Karia, Isauria, Kappadokia, Kilikia, İonia, Phrygia, Pisidia, Pamphylia, Paphlagonia ve Troia Bölgeleri'nde yer alan ve sadece synthrononu bulunan yapılar değerlendirmeye alınarak bölgesel farklılıkların apsis ve synthrononlarda nasıl bir düzenlemeyle ortaya çıktığı irdelenmiştir. Ancak bölgeler arasındaki küçük farklar dışında synthronon düzenlemelerinin benzer nitelikler taşıdığı tespit edilmiştir. Yeni kazı ve araştırmalarla synthronon örneklerinin artmasıyla bölge örneklerinin de sayısı artacağından, tespit edilen farklılıklar bölgesel bir özellik olarak aktarılabilir gibi özellikle bazı nitelikler açısından henüz bir genellemeye gidilmesi doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Bu sebeple kısaca bölgesel özelliklerin irdelenmesi değerlendirme açısından yeterlidir.

Anadolu'da tespit edilen synthrononlu kiliselerin bölgelere göre sınıflandırılması bölgesel değerlendirme için de doğru bir yöntem olacaktır. Bu bağlamda, Lykia Bölgesi 28, Bithynia Bölgesi 12, Isauria Bölgesi 10, Kappadokia Bölgesi 10, Karia Bölgesi 9, Kilikia Bölgesi 9, Phrygia Bölgesi 8, İonia Bölgesi 7, Pamphylia Bölgesi 5, Paphlagonia Bölgesi 5, Pisidia Bölgesi 3, Thrakia Bölgesi 2, Troia Bölgesi'nde ise 2 kilise Anadolu bölgelerinin niteliklerinin değerlendirilmesi ve karşılaştırılması bakımından araştırmaya dahil edilen örneklerdir.

1 Bizans litürjisi hakkında detaylı bilgi için bkz: Altripp, 1998; Altripp, 2000; Altripp & Nauerth, 2006; Altripp, 2013.

2 Başkent Konstantinopolis mimarisi hakkında daha detaylı bilgi için bkz: Millingen, 1912; Ebersolt J., 1913; Ebersolt J., 1951; Janin, 1969; Mathews, 1971; Mathews, 1976; Mango C., 1994; Theis, 2005; Toivanen, 2007; Mamaloukos, 2018; Anadolu kiliseleri için bkz: Eyice, 1971; Ceylan, 2001; Ahunbay, 2022.

Anadolu'da günümüze ulaşan synthronon örneklerinin en yoğun olduğu bölge Lykia'dır. İ.S. 4. yüzyıldan İ.S. 9. yüzyıla kadar çeşitli örneklerin bulunduğu Lykia Bölgesi'nden 28 kilise araştırmaya dahil edilmiştir. Bu yapılardan Arykanda Büyük Kilise³ (4.yy.), Patara Kent Bazilikası⁴ (5. yy.), Gemiler Ada 3 Nolu Zirve Kilisesi⁵ (5. yy.), Andriake B Kilisesi⁶ (5. yy.), Olympos III Nolu Kilise⁷ (5./6. yy.), Andriake A Kilisesi⁸ (6. yy.), Andriake C Kilisesi⁹ (6. yy.), Rhodiapolis Piskoposluk Sarayı Kilisesi¹⁰ (6. yy.), Xanthos Piskoposluk Sarayı Kilisesi¹¹ (6. yy.) çok basamaklı ve sahanlıklı; Patara Mezar (Kaynak) Kilisesi (4/5.yy), Tlos Kent Bazilikası¹² (5. yy.), Gagae Kilisesi¹³ (5. yy.), Idyros Piskoposluk Kilisesi (5. yy.), Asarcık Doğu Kilisesi¹⁴ (5. yy.), Sun City Kilisesi¹⁵ (5. yy.), Arykanda Arif Kale Piskoposluk Kilisesi¹⁶ (5. yy.), Limyra Piskoposluk Sarayı Kilisesi¹⁷ (5./6. yy.), Demre Sura Vadi Kilisesi¹⁸ (5./6. yy.), Karacaören Günağı Kilisesi¹⁹ (6. yy.), Elmalı Choma Kilisesi²⁰ (6. yy.), Istlada Kilisesi (6. yy.), Asarcık Dikmen Kilisesi²¹ (6. yy.), Öludeniz Karacaören Sahil Kilisesi (6. yy.) ve Kibyra Bazilikası (5. yy.) çok basamaklı; Gemiler Ada II nolu Büyük Kilise²² (6. yy) çok basamaklı, sahanlıklı ve nişli; Letoon Manastırı Kilisesi²³ (6. yy. 2. yarısı), Demre Aziz Nikolaos Kilisesi²⁴ (8./9. yy.) çok basamaklı ve koridorlu; Demre Alacahisar Sion Manastırı Kilisesi²⁵ (6. yy.) ise çok basamaklı ve nişli tipte inşa edilmiştir. Bu yapılardan 20 tanesi 5 basamaklı, 7 tanesi 3 basamaklı ve 1 tanesi ise 10 basamaklı synthronona sahiptir. 3 basamaklı synthrononlar yaklaşık 5,59 m. genişliğinde ve 3,27 m. derinliğindeki apsislere inşa edilmiştir (Tablo-2). Bu durum üç basamaklı synthronona sahip yedi yapının daha küçük boyutlarda inşa edilen kiliseler olduğunu göstermektedir. Sayıca daha fazla örneği bulunan beş basamaklı synthrononlar ise Lykia Bölgesi'nde apsis genişliği ortalaması 7,28 m. apsis derinliği ortalaması ise 4,18 m. olan kiliselere inşa edilmiştir (Tablo-2). Bu ölçüler ise Lykia Bölgesi'nde yapılan kiliselerin doğu cephede yaklaşık 20 metre genişliğe kuzey ve güney cephede ise yaklaşık 30 m. uzunluğa sahip kiliseler oldukları anlamına gelmektedir. 20x30 m. boyutlarında bir kilise ortalama bir nüfusa sahip kentler için kentteki diğer kiliseler de düşünülüğünde ideal ölçülere yakındır. Üç basamaklı synthrononu olan yapılar ise nüfusun daha az olduğu bölgeleri gösterebilir.

Bizans mimarisinde kiliselerin tamamında olduğu gibi yapı boyutlarıyla paralel şekillenen synthronon formu ve basamak sayısı Lykia Bölgesi'nde de aynı nitelikleri sürdürmektedir. Yapı boyutlarına göre 3, 5 ve 9 basamaklı synthronon örneklerinin tespit edildiği bu bölgedeki synthrononların çoğu tahrip olarak günümüze ulaşmıştır. Lykia Bölgesi'ndeki 3 basamaklı synthrononların yarım daire formulu apsis ile aynı formda inşa edilmiş edilmiş olduğu ve küçük boyutlu kiliselerde görüldüğü söylenebilir. 5 basamaklı synthronona sahip yapıların ise daha büyük boyutlu ve kalabalık cemaate hitap eden kiliseler olduğu anlaşılmaktadır. 10 basamaklı bir synthronona ve sağlam bir katedraya sahip olan Demre Aziz Nikolaos Kilisesi ise Myra eyaletinin başkenti olması ve Myra başpiskoposunun burada bulunmasının yanı sıra oldukça kalabalık bir cemaati barındırması gerektiği için geniş bir litürjik kuruluşa ve çok basamaklı bir synthronona sahiptir.

Lykia Bölgesi'ndeki synthrononlar düzgün kesme taş, moloz taş üzerine düzgün kesme taş kaplama, moloz taş veya düzgün kesme taş üstüne mermer levha kaplama ve tuğla üzerine mermer kaplama teknikleriyle

3 Bayburtluoğlu, 1982, s. 411-416; Serin, 2004, s. 90.

4 Uluçam, 1991; İşkan, ve diğerleri, 2015, s. 304; Ceylan & Erdoğan, 2016.

5 Asano, 1996, s. 534; Asano, 1996, s. 452; Filipovic, 2013.

6 Harrison R. M., 1963; Feld, 1975; Grossmann & Severin, 1977, s. 6; Alpaslan, 1998; Tekinalp, 2000, s. 82, Lv. 49; Çevik, Bulut, & Akyürek, 2012, s. 69.

7 Olcay Uçkan B. Y., Öztaşkın, Öncü, Evcim, & Öztaşkın, 2018; Olcay Uçkan & Öztaşkın, 2018; Evcim & Öztaşkın, 2019, s. 138.

8 Grossmann & Severin, 1977, s. 4; Tekinalp, 2000, s. 62-63; Öztürk & Çekilmez, 2016b, s. 34.

9 Grossmann & Severin, 1977, s. 8; Öztürk, ve diğerleri, 2015; Öztürk & Çekilmez, 2016a, s. 199.

10 Çevik, Bulut, & Kızgut, 2009; Akyürek & Tiryaki, 2010, s. 390.

11 Sodini, 1989, s. 414.

12 Ruqqieri, 2010, s. 27; Korkut, Işın, Uygun, & Özdemir, 2018; Korkut & Urano, 2020, s. 28.

13 Çevik & Bulut, 2008, s. 6.

14 İşler, 2009, s. 33.

15 Malkoç & Tsuji, 2005, s. 7.

16 Harrison & Lawson, 1979, s. 13-17; Harrison R. M., 1981, s. 383-387; Harrison R. M., 2001, s. 38-47.

17 Peschlow, 1984, s. 410-412; Seyer, 2013, s. 55-63.

18 Severin & Grossmann, 2003.

19 İşler, 2016, s. 366.

20 Arıkan, 2001, s. 29, 63, 115, fig. 3-21-64a.

21 Harrison, 1963, s. 130.

22 Foss, 1994; Asano, 1994; Masuda, 1995, s. 61-71.

23 Metzger, 1966, s. 109.

24 Rott, 1908; Harrison R. M., 1963; Peschlow, 1975; Ötügen, 1996; Alpaslan, 1998.

25 Harrison R. M., 1963, s. 136; Chronz, 1985, s. 75; Hild, Klöster in Lykien, 2003, s. 313-334; Roman, 1994, s. 856-902, 891; Foss & Tulchin, 1996, s. 338; Ozansoy, 1996, s. 56; Severin & Grossmann, 2003; Niewöhner, 2005/6; İşler, 2016; İşler, 2016b.

inşa edilmiştir. Gemiler Ada 3 No'lu Zirve Kilisesi'nde olduğu gibi özel üretilen ya da ticari olarak getirilen dolomit bloklarla inşa edilen ya da dolomit blok üzerine mermer kaplama örnekler de görülebilir. Olympos III No'lu kilisede kabaca yontulmuş taşla örülen synthronon basamakları beyaz kalkerle kaplanmıştır. Andriake A Kilisesi'nde synthronon basamakları kireçtaşı levhalarla kaplanmıştır. Asarcık Doğu Kilisesi'nde görüldüğü gibi düzgün kesme taşla inşa edilen synthrononun her basamağının üst kenarı dışa taşkın profilli yapılarak basamak yüzeyi genişletilmiş ayak mesafesi ise arttırılmıştır. Kumluca Gagae Kilisesi ve Demre Alacahisar Sion Manastırı Kilisesi'nde ise Lykia Bölgesi'nde çok alışık olunmayan bir synthronon uygulaması söz konusudur. Bu iki yapıda synthronon apsis formuna uygun bir şekilde ana kayaya oyularak inşa edilmiştir. Patara Kent Bazilikası (5. yy.), Arykanda Arif Kale Kilisesi (5. yy.), Andriake A Kilisesi (6. yy.), Rhodiapolis Piskoposluk Sarayı Kilisesi (6. yy.) ve Xanthos Piskoposluk Sarayı Kilisesi'nin beş basamaklı synthrononu ile Arykanda Büyük Kilise (4./5. yy.) ve Letoon Manastırı Kilisesi (6. yy.'ın ikinci yarısı)'nin üç basamaklı synthrononu apsisten batıya taşkın inşa edilmiştir (Tablo-1). Kibyra Bazilikası'nın synthrononu moloz taş dolgu malzeme ile inşa edilmiş ve basamakları kaba yonu moloz taşla örülmüştür. Muhtemelen taş veya mermer levha ile kaplı olmalıdır.

Lykia Bölgesi'nden araştırmaya dahil edilen synthrononlu kiliselerde apsis yayının iki ucunda bir köşe yapan apsis duvarında, daha geniş bir orta nef için kuzey ve güneye yerleştirilen duvar payeleriyle nef kemerleri karşılanmıştır. Apsisler genellikle dışta yarım daire formu ve doğuya taşkın inşa edilirken az sayıda düz duvarla biten ve doğuda üç cepheli düzenlenen apsis örneği de bulunmaktadır. Synthrononlar, içte yarım daire kesitli apsislerle doğrudan uyumlu inşa edilmiştir. Bölgedeki tüm örnekler çok basamaklıdır. Synthrononların bir kısmı sadece çok basamaklı yapılırken bir kısmı ise çok basamaklı ve sahanlıklı inşa edilmiştir. Sadece tek bir örnekte (Asarcık Doğu Kilisesi) apsis içte yarım daire iken dışta dikdörtgen taşıntı yapmaktadır. Kiliselerin genelinde synthrononun en üst basamağından yaklaşık 1 m. yükseklikte ikili pencere görülmektedir.

Bythia Bölgesi'nde İ.S. 4. yüzyıldan İ.S. 12. yüzyıla kadar synthrononu bulunan 12 örnek araştırmaya dahil edilmiştir. Büyükorhan Derecik Bazilikası²⁶ (4. yy.), İznik Koimesis Kilisesi²⁷ (6-8. yy.) ve Gebze Yılançabayı Kilisesi²⁸ (9-12. yy.) tek basamaklı; Kırklareli Vize Kıyıköy Aziz Nikolaos Manastırı Kilisesi²⁹ (5. yy.), Ioannes Theologos Pelekete Manastırı Kilisesi³⁰ (709), Pantokrator Manastırı Güney Kilisesi³¹ (1118-1124), İstanbul Beyazıt Meydanı B Kilisesi, Tuzla Hagia Glykeria Manastırı Kilisesi³² (12. yy.) çok basamaklı; İstanbul Studios Manastırı Kilisesi³³ (463) çok basamaklı ve sahanlıklı; İznik Ayasofya Kilisesi³⁴ (5. yy.) çok basamaklı ve nişli; Hagia Eirene Kilisesi³⁵ (6. yy.) ve Hagia Euphemia Kilisesi³⁶ (6. yy.) çok basamaklı ve koridorlu tiptedir (Tablo-1). Bithynia Bölgesi'nde incelenen synthrononlar genel niteliklerin çoğunu taşımaktadır. İznik Ayasofya Kilisesi (5. yy.)'nde nişli synthronon örneği diğer synthrononlara göre daha detaylı bir işçiliğe sahiptir. Kathedranın yeri synthronon üzerinde in situ haldedir ancak kathedra kadesi ya da koltuk kısmı günümüze ulaşamamıştır. Bithynia Bölgesi'ndeki synthrononlar, moloztaş dolgu üzerine kaplama, taş-tuğla almaşık malzeme üzerine kaplama, düzgün kesme taş, tuğla malzeme ve Vize Kıyıköy Aziz Nikolaos Kilisesi'nde olduğu gibi ana kayaya oyma teknikleriyle inşa edilmişlerdir. İstanbul Studios Manastırı Kilisesi (463), Gebze Yılançabayı Kilisesi (9-12. yy.) ve Tuzla Hagia Glykeria Manastırı Kilisesi'nde (12. yy.) synthronon apsis batı sınırından içe çekilmiştir (Tablo-1). Apsisten batıya taşan ya da ters U biçiminde inşa edilen synthrononlar geç dönem kiliselerinde daha az görülmektedir. Bunun sebebi geç tarihlerde artık synthrononun daha az kullanılması ve simgesel bir anlam yüklenmiş olmasıdır. İznik Ayasofya Kilisesi'nde (5. yy.) apsis merkezinde ve iki yanında yer alan pencere açıklıklarından iki yandaki tamamen kapatılmış; kathedranın arkasına gelen pencere ise yarım dolgu yapılarak bir niş olarak bırakılmıştır. Merkezde yer alan bu niş bir aydınlatma aracının yerleştirilmesi gibi farklı işlevlerle kullanılırken kathedranın da simgesel gücünün vurgulanmasına hizmet etmiş olmalıdır. İstanbul Beyazıt B Kilisesi'nde görülen derin apsis ile aynı formda şekillenen synthronon basamakları

26 Fuchs & Delbarre-Bärtschi, 2018.

27 Millingen, 1912, s. 8; Peschlow, 1972, s. 145; Schmit, 1927, s. 20; Ulbert, 1971, s. 345; Weigand, 1931, s. 419; Wulff, 1903, s. 156.

28 Mamaloukos, 2018, s. 105.

29 Hell, 1854-1860, s. 146-149; Şkorpil, 1912-1913, s. 243, fig. 141; Eyice, 1969, s. 333-339; Teteriatnikov, 1996, Pl. 11.

30 Beck, 1959; Euangelides, 1889; Euangelides, 1934; Hasluck, 1906; Hasluck, 1910; Mango & Ševčenko, 1973; Kaya, 2015.

31 Megaw, 1963, s. 347, 363.

32 Eyice, 2001, s. 67-79; Mamaloukos, 2018, s. 108.

33 Millingen, 1912, s. 35; Ebersolt, 1951; Mathews, 1971, s. 19.

34 Guritt, 1913, s. 60; Ülgen, 1938, s. 55; Texier, 1839, s. 55; Texier, 1862, s. 99-100; Texier, 2002, s. 163; Brunov, 1925, s. 479; Schneider, 1943, s. 14; Möllers, 1994, s. 46-48; Foss & Tulchin, 1996, s. 103.

35 Mathews, 1976, s. 102-122; Ulbert, 1971, s. 339-357; Peschlow, 1977; Ebersolt J. , 1913; Mathews, 1995.

36 Bittel & Schneider, 1942; Artamonoff, 1942; Naumann & Belting, 1966; Mathews, 1971, s. 66; Akyürek, 1998.

da batıya uzatılarak küçük boyutlu bir kilisede daha fazla sayıda din adamının synthrononda yer almasına olanak sağlanmıştır. Hagia Eirene Kilisesi'nde (6. yy.) yedi basamaklı ve koridorlu bir synthrononun varlığı litürjik işlevlerin ve ayinlerdeki geleneklerin tam olarak uygulandığı merkezi bir kiliseyi işaret etmektedir. Synthrononun koridorlu olması ayin sırasında geleneksel kurallardan alışılmış olunan kathedranın önüne geçilmemesi, cemaat ile altar ya da kathedra ile altar arasından geçilmemesi ve görüntüye engel olunmaması kuralının varlığı, ayinler sırasında altların güneyinden kuzeyine ya da kuzeyinden güneyine geçişi sağlaması bakımından koridorlu synthrononun gerekliliği düşünülebilir³⁷. Genellikle 5 ya da daha fazla basamağı olan synthrononlarda bulunan koridor örnekleri Bithynia Bölgesi'nde de görülmektedir. Hagia Eirene Kilisesi (6. yy.) ve Hagia Euphemia Kilisesi (6. yy.) gibi büyük çaplı kiliselerde synthronon koridorundan bemaya açılarak ayin sürecinin ya da törenin her aşamasının izlenebildiği mazgal pencereler bulunmaktadır. Ancak bu koridorlu ve mazgalı synthrononlar bölgesel bir özellikten ziyade tamamen kilisenin boyutları ve bölgedeki gücüyle ilgilidir. Vize Kiyıköy Aziz Nikolaos Manastırı Kilisesi (5. yy.), kayaya oyma üç basamaklı bir synthrononu bulunması bakımından Bithynia Bölgesi'nde çok sık rastlanmayan bir litürjik kuruluşa örnek olarak gösterilebilir. Kayaya oyma olduğu için synthronon basamakları sağlam ve kathedrası ise az tahribatla günümüze ulaşabilmiştir. Kathedranın iki yanındaki pencere diakonikondan da geçilebilen ve kilisenin doğusu boyunca uzanan koridora açılmaktadır.

Bithynia Bölgesi'nden araştırmaya dahil edilen synthrononlu kiliselerde, apsisin iki yanında nef ayırım kemerlerinin oturduğu duvar payeleri görülmektedir. Bölgede araştırmaya alınan hiçbir kilisede sahanlıklı synthronon örneği yoktur. Synthrononların çoğu çok basamaklı bir kısmı ise tek basamaklıdır. Apsisler doğuda üç cepheli çıkıntı yapmaktadır. Bölgede synthrononların yaslandığı apsis duvarları Lykia Bölgesi'ndeki kiliselere göre daha kalın inşa edilmiştir.

Karia Bölgesi'nde İ.S. 5. yy. dan İ.S. 7. yüzyıla kadar 9 kilise araştırmaya dahil edilmiştir. Aphrodisias Trikonchos Planlı Kilise (6/7. yy.), Gemiler Ada Beştaşbey Kilisesi (7. yy.) tek basamaklı; Knidos D Kilisesi³⁸ (5. yy.), Hierapolis Tiyatro Arkasındaki Kilise (5. yy.), Hierapolis Aziz Philippus Martyrionu³⁹ (5. yy.), Hierapolis Cathedral Kilisesi⁴⁰ (6. yy.) çok basamaklı; Aphrodisias Aziz Mikail Kilisesi⁴¹, Hierapolis Aziz Philippus Mezar Kilisesi⁴² (5. yy.), Knidos C Kilisesi⁴³ (5-6. yy.) çok basamaklı ve koridorlu tiptedir. Karia Bölgesi'nde synthrononlar; beyaz mermer, düzgün kesme taş, moloz taş üzerine düzgün kesme taş kaplama, moloz taş üstüne mermer levha kaplama teknikleriyle inşa edilmiştir. Karia Bölgesi'nde farklı tipte synthronon uygulamaları görülmektedir. Hierapolis Aziz Philippus Mezar Kilisesi (5. yy.)'nde çok basamaklı ve koridorlu tipte olan synthrononun merkezine yerleştirilen bir niş synthronon basamak dizisini kesintiye uğratarak ikiye bölmüştür. Kathedranın düzenine ilişkin maalesef herhangi bir iz yoktur. Ancak synthronon merkezinde hem Karia Bölgesi'nde hem de diğer bölgelerde bu tip nişli bir uygulamanın olmadığı görülmektedir. Oktogon planlı bir yapıya sonradan eklenen bağımsız bir synthronon ve bema, daha sonrasında kilise işlevi eklenen yapıda yeni bir uygulama olarak nitelendirilebilir. Buna benzer bir uygulama Aphrodisias Aziz Mikail Kilisesi'nde söz konusudur. Aphrodite Tapınağı üzerine mevcut mimari de kullanılarak inşa edilen kilisenin synthrononu apsisten batıya taşkın, çok basamaklı ve koridorludur. Knidos C Kilisesi'nin (5-6. yy.) synthrononu ise tapınaktan devşirilen malzeme ile inşa edilmiştir. Düzgün kesme taşla inşa edilen Hierapolis Cathedral Kilisesi (6. yy.) synthrononu ise merkezindeki geniş kathedra yeriyle dikkat çekmektedir. 7 basamaklı kiliselerin ortalama 9,37 m. apsis genişliği ve 5,12 m. apsis derinliğine sahip olduğu dikkate alındığında Hierapolis Cathedral Kilisesi için de kilise büyüklüğüne ve 7 basamaklı synthronona uygun boyutlarda bir kathedraya sahip olduğu söylenebilir. Aphrodisias Aziz Mikail Kilisesi (5. yy.) haricinde Karia Bölgesi'ndeki kiliselerde synthronon apsisten içe ya da dışa taşkın değildir. Aphrodisias Aziz Mikail Kilisesi'nde ise synthrononun sonradan inşa edilmesinin yanı sıra muhtemelen büyük bir kilise için yeterli sayıda din adamının synthrononda yer alması ihtiyacıyla synthronon basamakları batıya taşkın yapılmıştır.

Karia Bölgesi'nden araştırmaya dahil edilen synthrononlu kiliselerde, apsisin iki yanında nef ayırım kemerlerinin oturduğu duvar payeleri görülmektedir. Bölgede çoğunlukla çok basamaklı, çok basamaklı ve koridorlu synthronon

37 Orlandos, 1952, s. 495.

38 Love, 1972, s. 401; Doksanaltı, Sevmen, Karaoğlan, Özgan, & Aslan, 2015, s. 66.

39 D'andria, 2012, s. 591-600; D'andria, 2018, s. 83-156.

40 Sodini, 1989, s. 409; Hebert, 2000, s. 564, Pl. 150; Peirano, 2012; Peirano, 2018.

41 Hebert, 2000, s. 432, Pl. 17; Ceylan, 2001.

42 D'andria, 2018, s. 93, 109.

43 Love, 1972, s. 395; Sodini, 1989, s. 410.

bulunurken az sayıda tek basamaklı synthronon tespit edilmiştir. Synthrononlar içte yarım daire apsisle uyumlu inşa edilmiştir. Synthronon üst basamağından yaklaşık 1 m. yukarıda başlayan üçlü pencere görülür. Dışta yarım daire, düz duvarlı ya da beş cepheli inşa edilen apsisler içte yarım daire formu ve synthrononlarla uyumlu inşa edilmiştir.

Isauria Bölgesi'nde İ.S. 5. – 6. yüzyıllara tarihlenen ve synthrononu bulunan 7 kilise araştırmaya dahil edilmiştir. Dağpazarı Mezar Kilisesi⁴⁴ (5. yy.), Alahan Manastırı Vaftizhanesi (5. yy.), Karadağ 21 Nolu Kilise⁴⁵ (6. yy.), Karadağ 31 Nolu Kilise⁴⁶ (6. yy.), Korykos Kilisesi⁴⁷ (480) tek basamaklı ve topukluklu synthronona sahiptir. Alahan Doğu Kilisesi⁴⁸ (5. yy.), Alahan Batı Bazilikası⁴⁹ (5. yy.) çok basamaklı tiptedir. Isauria Bölgesi'ndeki tüm synthrononlarda topukluk da bulunmaktadır. Dağpazarı Mezar Kilisesi'nde (5. yy.) apsis atnalı formudur. Ancak bu kilisede synthronon apsis formuna uymakla birlikte apsis yarı dairesi içinde kesilmiştir. Dolayısıyla atnalı formu bir apsis içinde yarım daire formu tek basamaklı ve topukluklu bir synthronona yer verilmiştir. Synthrononun yarım daire formu yapılmasının bir sebebi de altının apsis içine alınması olarak görülebilir. Karadağ 31 Nolu Kilise'nin (6. yy.) altını da apsis içine alınmıştır ancak U formunda inşa edilen apsis yayı herhangi bir şekilde at nalı formda olduğu gibi bir daralma göstermediği için synthronon basamakları apsis yayının ucuna kadar uzatılmıştır. Altarı kapsayıcı bir şekilde uzatılan synthronon örnekleri, Erken Bizans Dönemi kiliselerinde özellikle manastır topluluklarının kiliselerinde görülen bir uygulama olup genellikle küçük çaplı ve az sayıda din adamının katılımıyla ayinlerin gerçekleştirildiği kiliseler olarak nitelendirilebilir. Tek basamaklı ve üç basamaklı örneklerin görüldüğü Isauria Bölgesi'nde incelenen kiliselerin çoğunlukla manastır kilisesi olması ve genel anlamda küçük çaplı kiliseler olması tek basamaklı ve topukluklu synthrononların daha fazla görülmesine zemin hazırlamış olmalıdır.

Isauria Bölgesi manastır kiliseleri arasında en dikkat çekici örnek Alahan Batı Bazilikası (5. yy.) olmuştur. Bu kilisede, apsis içindeki synthronon basamakları bemaya taştağında bir kademe genişleyerek bemanın kuzey ve güney duvarında devam etmektedir. Synthrononun bemaya uzatılan güney kolu iki birimli diakonikona geçit sağlayan iki basamaklı bir açıklıkla kesintiye uğramıştır. Bu uygulama tören esnasında iki birimli diakonikonun kullanıldığını göstermektedir. Bemanın kuzey kenarında synthronon basamakları 8 m. boyunca hiçbir kesintiye uğramadan kuzeydoğu taşıyıcıya kadar uzanmaktadır. Dolayısıyla tören esnasında ihtiyaç duyulmayan prothesise giriş sadece kuzey neften sağlanmaktadır. Anadolu kiliseleri içinde farklı bir synthronon uygulaması görülen Alahan Batı Bazilikası'nın katedrası günümüze ulaşmamıştır. İki pencere açıklıklı apsisin merkezindeki platforma yerleştirildiği düşünülen kathedraya üç basamak ile ulaşılmakta ve üçüncü basamak topukluk olarak kullanılmaktadır. Synthronon merkezindeki platforma yerleştirildiği düşünülen kathedra, hiyerarşinin en üst basamağında olmasının yanı sıra başrahibin ayin yönetiminde tüm mekâna hâkim olmasını da sağlamaktadır. Kathedranın iki yanında yer alan diğer basamakların bu seviyeden bir kademe alçakta olması olağan kathedra-synthronon ilişkisine uygundur. Synthrononun merkezinde yer alan bir kaide ve kathedranın oturulan alt levhası daha yüksek seviyede konumlandırılmış olmalıdır. Paros Panagia Hekatontapylani Büyük Kilisesi'nde olduğu gibi, yüksek bir kaide üzerindeki kathedraya tek bir dini lider oturur ve iki yanda ise aynı seviyede iki din adamının oturmasına imkân verebilen bir düzenleme de olabilir. Alahan Batı Bazilikası'nın bu nitelikleri bölgesel özelliklerin ortak noktalarının belirlenmesi açısından önemlidir.

Isauria Bölgesi kiliselerinde synthrononlar derin ve atnalı formu apsislerin biçimine uyumlu inşa edilmiştir. Çoğunlukla çok basamaklı synthrononlar görülürken, tek basamaklı örnekler de bulunmaktadır. Isauria Bölgesi'ndeki 7 örneğin hiçbirisinde synthronon sahanlığı ya da koridor yoktur. Anadolu'daki çoğu bölgede olduğu gibi apsisin iki yanında nef ayırım kemerlerinin oturduğu duvar payeleri görülmektedir. Synthrononun en üst basamağından yaklaşık 1 – 1,5 m. yüksekliğinde tek ya da ikili pencere bulunur.

Kappadokia Bölgesi'nde synthrononu bulunan 11 kilise araştırmaya dahil edilmiştir. Bu kiliselerden on tanesi, Kappadokia Bölgesi'nde bulunan kaya kiliseleridir. Ovacık İnce Çifte Kilise⁵⁰ (5. yy.), Kızılçukur Haçlı Kilise (5. yy.), Çavuşin Vaftizci Yahya Kilisesi (5. yy.), Kayadibi I nolu Kilise (5. yy.), Göreme IVa nolu Şapel (9. yy.), Yeni Tokalı

44 Hild, Hellenkemper, & Hellenkemper-Salies, 1990, s. 267; Gough M. R., 1960, s. 23-24; Gough M., 1975, s. 336.

45 Eyice, 1971; Ramsay & Bell, 2008, s. 117, fig. 80.

46 Ramsay & Bell, 2008, s. 155, fig. 117.

47 Hild, Hellenkemper, & Hellenkemper-Salies, 1990, s. 210-211.

48 Headlam, Hogarth, & Ramsay, 1892; Gough M. , 1967; Gough M. , 1968; Henry, 2003, s. 30.

49 Gough M., 1968, s. 458; Hild, Hellenkemper, & Hellenkemper-Salies, 1990, s. 255.

50 Haspels, 1971; Olcay Uçkan, 2010, s. 128; Evcim, 2016, s. 869.

Kilise⁵¹ (10. yy.), Küpeli Halkalı Kaya Kilisesi⁵² (10. yy.), Eski Gümüş Kaya Kilisesi (10. yy.), Güzelöz Kaya Kilisesi⁵³ (11. yy.) tek basamaklı synthronona sahip kaya kiliseleridir. Aksaray Sivrihisar Kızıl Kilise⁵⁴ (6. yy.) ise mevcut izlere göre, kesme taşla inşa edilen ancak günümüze ulaşamayan tek basamaklı bir synthronona sahiptir. Kappadokia Bölgesi'nde çoğunluğu oluşturan kaya kiliselerinin apsis genişliği ortalaması 3,44 m., apsis derinliği ortalaması ise 2,73 m.dir. Anadolu'nun diğer bölgelerindeki tek basamaklı synthronona sahip kiliselere göre daha küçük boyutlu olan kaya kiliseleri, apsis genişliği ve derinliği itibarıyla Anadolu'daki en dar ölçülerdeki apsis ve tek basamaklı synthrononlara sahiptir. Bölgede bulunan bu kiliselerin halka kapalı ibadet gerçekleştirilen manastır kilisesi olması ve birbirine yakın çok sayıda kilisenin bulunmasının yanı sıra az sayıda din adamının olması da litürjik mimaride tek basamaklı synthrononları gerektirmiş olmalıdır. Kaya kiliselerinde tek basamaklı ve merkezinde bir kathedrası bulunan synthrononlar kathedradaki rahibi ya da en fazla iki yanına birer din adamı alacak boyutlarda olması bakımından ayınların daha küçük çaplı yapıldığını göstermektedir. Kızılçukur Haçlı Kaya Kilisesi ve Güzelöz Kaya Kilisesi'nde olduğu gibi, kaya kiliselerinin bir kısmında apsis derinleştirilerek neredeyse tam daireye yaklaştırılan ve synthronon basamağı uzatılarak daha fazla din adamına yer açıldığı örnekler de bulunmaktadır. Kaya kiliselerinde bölgesel ve ortak özellik olarak tek basamaklı bir düzenlemeye sahip olduğu, synthronon ve kathedranın da kayaya oyularak inşa edildiği ve bu sayede kathedranın da günümüze daha sağlam ulaştığı söylenebilir. Özellikle Güzelöz Kaya Kilisesi'nde örneğini gördüğümüz synthronon ve nef düzenlemesi daha münferit bir uygulamadır. Kappadokia Bölgesi'nin tek nefli en eski kaya kiliselerinden bir olan Güzelöz Kaya Kilisesi apsis duvarı boyunca sahip olduğu tek basamaklı synthrononun yanı sıra naosun kuzey, güney ve batı duvarı boyunca tek basamaklı oturma sekisine sahiptir. Bu düzen synthrononda ve nefin çevresini dolaşan sekide din adamlarının hiyerarşik düzende oturarak ayine iştirak ettiğini göstermektedir.

Kappadokia Bölgesi'nden araştırmaya dahil edilen kiliselerde bulunan synthrononların tamamı tek basamaklıdır. Bu yüzden hiçbir synthrononda sahanlık veya koridor gibi unsurlar yoktur. Synthrononun yaslandığı apsis duvarında pencere görülmez. Synthrononlar apsis formuyla birebir uyumlu inşa edilmiş ve apsis yayından dışa taşırılmamış ya da içe çekilmemiştir. Apsis yayının iki ucunda ana nefi genişletmek için köşe yapan apsis duvarı bulunmaz.

Kilikia Bölgesi'nde İ.S. 5. ve 6. yüzyıllara tarihlendirilen 12 kilisenin synthrononu araştırmaya dahil edilmiştir. Anamur Merkez Kilisesi⁵⁵ (5. yy.), Olba Manastırı Kuzey Kilise⁵⁶ (5. yy.), Silifke Canbazlı Bazilika (5. yy.), Silifke Seyranlık Bağlıalan Kilisesi (5. yy.), Silifke Cennet Cehennem Meryem Ana Kilisesi (5. yy.), Dağpazarı Kubbeli Kilise (5. yy.), Silifke Işıkkale Kilisesi⁵⁷ (6. yy.), Tapureli A Kilisesi ve Tapureli C Kilisesi tek basamaklı tiptedir. Hagia Thekla Kilisesi⁵⁸ (5. yy.), Uzuncaburç Tapınak Kilisesi (5. yy.) ve Tarsus Sakızçukuru Kilisesi (5. yy.) çok basamaklı tipte synthronona sahip olmalıdır. Kilikia Bölgesi'nde çoğunlukla tek basamaklı synthrononların bulunmasının temel nedenlerinden birisi bölgedeki kiliselerin çoğunun küçük boyutlu manastır kilisesi olması ve cemaat kiliselerinde yapılan ayinlere ruhban sınıf tarafından katılımın az olmasıdır. Bu sebeplerle tek basamaklı synthrononların kapasitesi küçük boyutlu kiliselerde ruhban sınıfı için yeterli gelmiştir. Anamur Merkez Kilisesi'nde (5. yy.) altar synthronon merkez noktasının doğusuna çekilerek apsis içine alınmıştır. Merkezde yer alan tek basamaklı ve topukluklu kathedra günümüze ulaşamamıştır. Kilikia Bölgesi'ndeki synthrononu incelenen diğer kiliselerde altların apsis içine alınarak synthronon merkezine yakın konumlandırıldığı bir örnek tespit edilememiştir. Kilikia Bölgesi'ndeki synthrononların; düzgün kesme taş ile ya da moloz taş üzerine taş veya mermer kaplama teknikleriyle inşa edilmiştir.

Kilikia kiliselerinde günümüze ulaşan synthrononların çoğu tek basamaklıdır. Apsis yayının iki ucunda bir köşe yapan apsis duvarı daha geniş bir orta nef için kuzey ve güneye çekilen plastırlarla nef kemerleri karşılanmıştır. Tek basamaklı synthrononların merkezinde ilki dar ikincisi daha geniş iki basamakla çıkılan kathedra olduğu anlaşılmaktadır. Apsis ve synthrononlar orta neften daha dardır.

51 Mathews, 1982, s. 132.

52 Teteriatnikov, 1996, fig. 5.

53 Teteriatnikov, 1996, s. 112, pl. 2, fig. 59.

54 Rott, 1908, s. 277-280.

55 Russel, 1989, s. 1627, fig. 4.

56 Hill, 1996, s. 252.

57 Westphalen, 2015, s. 536, 540.

58 Wilkinson, 1971; Henry, 2003, s. 36; Herzfeld & Guyer, 1930; Hill, 1996, s. 208-234; Hild, Hellenkemper, & Hellenkemper-Salies, 1990, s. 441-443.

İonia Bölgesi'nde synthrononu bulunan 7 kilise araştırmaya dahil edilmiştir. Anaia Bizans Kilisesi⁵⁹ (5. yy.) ve Priene Piskoposluk Kilisesi⁶⁰ (5. yy.) çok basamaklı ve sahanlıklı; Efes Hagios Ioannes Kilisesi⁶¹ (6. yy.), Efes Meryem (Konsil / Piskoposluk) Kilisesi⁶² (6. yy.) çok basamaklı ve koridorlu; Didim Aziz Mikail (Apollon Tapınağı) Kilisesi⁶³ (5. yy.), Milet Büyük Kilise (6. yy.), Milet Aziz Mikail Kilisesi (7. yy.) çok basamaklı tiptedir. İonia Bölgesi'ndeki synthrononlar genellikle çok basamaklı sahanlıklı ya da çok basamaklı koridorlu düzenlemeye sahiptir. Bölgede nüfus yoğunluğunun fazla olmasına ve ticaret merkezi olmasına da bağlı olarak büyük boyutlarda kiliseler inşa edildiği için koridorlu synthrononlar daha fazladır. Anaia Bizans Kilisesi (5. yy.) ve Priene Piskoposluk Kilisesi'ndeki (5. yy.) synthrononun beş basamaklı ve sahanlıklı bir tip olması bir kent bazilikası olarak düşünüldüğünde yeterlidir. Priene Piskoposluk Kilisesi'nin erken tarihlerde koridorlu bir synthronona sahip olup olmadığı konusunda net bir bilgi bulunmamaktadır. Kuşadası Kadikalesi'nde bulunan Anaia Bizans Kilisesi'nde synthronon merkezine yerleştirilen ancak günümüze ulaşamayan monolit kathedra platformu ve kathedranın yeri boştur. Synthronon kiliseye sonradan inşa edilmiştir. Ayrıca synthronon merkezindeki boşlukta iki tuğlanın birbirine dayanmasıyla oluşturulan üçgen görünüm ve moloz yığma uygulama yapı inşasından çok daha sonraki bir tarihe atfedilmelidir. Bölgede tüm nitelikleriyle ön plana çıkan Efes Hagios Ioannes Kilisesi (6. yy.) ise hem erken döneme tarihlendirilen bir apsis hem de daha sonrasında inşa edilen çok basamaklı ve koridorlu bir synthronona sahiptir. Efes Hagios Ioannes Kilisesi'ndeki synthronon, üç ayrı evreye sahip kilisenin transept merkezindeki kubbe ile vurgulanan kripta, altar ve üzerindeki kiboriumun doğusundaki iki taşıyıcının arasına yerleştirilmiştir. Synthrononun merkezi kubbenin doğu taşıyıcıları arasına inşa edilmesi, doğu haç kolunun işlev dışı kalmasına sebep olmuştur. Synthrononun merkezinde synthronon basamak düzenine dahil olan muhtemelen kathedraya kadar uzanan geniş bir merdiven yer almaktadır. Anadolu kiliselerinde synthronon basamaklarından farklı bir basamak yüksekliğine sahip merdiven uygulaması genellikle görünmemektedir. Synthrononun her bir basamağının yüksekliği dikkate alındığında 0.50 m. yüksekliğindeki basamakların yarısı yüksekliğinde bir merdivenin gerekliliği kaçınılmazdır. Ayrıca her basamağın yüksekliği dikkate alındığında, diğer kiliselerde synthrononun en üst basamağının kullanılmasına karşın bu kilisede hiyerarşik düzene göre ayın sırasında her basamağın kullanılmış olma ihtimali de yüksektir. Dolayısıyla bu özellikleri ve ayınlerdeki kullanımı bakımından farklılıklar gösteren bir litürjik kuruluştur. Synthrononun bir diğer önemli ve farklı özelliği ise, kilisenin ana apsisinin batısında kilise merkezini oluşturan kriptaya yaklaşırlarak merkezi kubbenin doğudaki iki taşıyıcısının arasına inşa edilmiş olmasıdır. Hagios Ioannes'in mezar odasının üzerine yerleştirilen altın ana apsisdeki synthronondan ve dolayısıyla ayınlerde aktif katılım gösteren ruhban sınıftan uzaklaşması sonucunda kilise merkezine yaklaştırılmak istenen synthronon kapasitesi artırılarak ve ayınlerde işlevsel kullanım sağlayan koridorun da eklenmesiyle yeniden inşa edilmiştir. Bu durum ana apsisin daha doğuda ve synthrononun arkasında kalarak önemini yitirmesine sebep olmuş ve kilisenin bir nevi serbest haç planlı kiliseye dönüşmesi anlamına gelmiştir. İonia Bölgesi'nin büyük boyutlu ve koridorlu kiliseleriyle benzer nitelikler taşıyan kilisenin kendine özgü uygulamaları da birtakım farklılıkları beraberinde getirmiştir. Efes Meryem (Konsil) Kilisesi (6. yy.) İonia Bölgesi Bizans Dönemi yapılarında sıklıkla görülen tuğla işçiliğe sahip çok basamaklı ve koridorlu bir synthronona sahiptir. Didim Apollon Tapınağı platformu üzerine inşa edilen Aziz Mikail Kilisesi (5. yy.) ise synthronon inşası bakımından oldukça nadir ve farklı bir örnektir. Tapınak basamakları üzerine inşa edilen apsis ve synthronon tapınak basamaklarıyla uyumlu bir mimariye sahiptir. Apsis içinde tapınağın 5 basamağı kullanılmış ve apsis yayı ile aynı formda iki basamak inşa edilerek kathedra eklenmiştir. Apsisin batısında kalan 7 basamak da eklendiğinde naos ile kathedra arasında 12 basamaklı bir synthronon kuruluşu inşa edilmiştir. Synthronon merkezindeki kathedra platformu ise taşınabilir bir kathedra olduğunu ya da kathedra bloğunun kaybolduğunu işaret edebilir. Ancak şunu mutlaka belirtilmelidir ki bahsedilen Efes Hagios Ioannes Kilisesi ve Didim Aziz Mikail Kilisesi örnekleri münferit uygulamalar içerdiğinden bölgesel niteliklerin bu yapılar üzerinden yorumlanması bir aşamadan sonra zordur. Fakat çok basamaklı, koridorlu ve büyük boyutlu kiliselerin kalabalık cemaatlere ve toplantılara yönelik yapılması, İonia Bölgesi'nin hem ticari güzergâh hem de kalabalık bir nüfusa sahip olması, kiliselerin ve synthrononların temel niteliklerinin belirlenmesinde etkili olmuştur. İonia Bölgesi'ndeki synthrononlar, genellikle iyi bir tuğla işçiliğiyle ya da mermer levha kaplama teknikleriyle inşa edilmiştir.

59 Kanmaz, 2015.

60 Koenigs, Rumscheid, & Westphalen, 1997, s. 81-94; Westphalen, 2000, s. 278.

61 Hörmann, 1951; Plommer, 1962; Karydis, 2015.

62 Österreichisches Archäologisches Institut, 1932, s. 73; Knoll & Keil, 1932; Karydis, 2019.

63 Wiegand, 1941; Hebert, 2000, s. 517, pl. 129.

İonia Bölgesi kiliseleri synthrononlarında çok basamaklı ve koridorlu örnekler sayıca daha fazladır. Kiliselerin çoğunda, apsis yayının iki ucunda ana nefi genişletmek için bir köşe yapan apsis duvarı bulunmaz. Synthrononlu kiliseler, değişime uğramış ya da dönüştürülerek günümüze ulaşmıştır.

Phrygia Bölgesi'nden İ.S. 5. yüzyıl ve sonrasına tarihlendirilen 8 yapı araştırmaya dahil edilmiştir. Bölgede bulunan sekiz yapının üçü (Ayazın G Kilisesi⁶⁴, Ayazın A Kilisesi⁶⁵ ve Ovacık İnce Kaya Kilisesi) kaya kilisesidir. Kalan beş yapıdan birinde (Başara Güney Kilise⁶⁶) restitüsyon önerisine göre ve yakınlarda bulunan monolit kathedradan (Levha-35) dolayı synthronon olduğu düşünülmektedir. Amorium Aşağı Kilise⁶⁷ (5. yy.) çok basamaklı ve pseudokoridorlu; Laodikeia Kilisesi⁶⁸ (4. yy.) ve Uşak Sebaste Selçukler Kilisesi⁶⁹ (6. yy.) çok basamaklı tiptedir. Phrygia Bölgesi'nde bulunan örneklerin azlığı bölgesel bir nitelik kazandırmaya elverişli değildir. Ancak özellikle Amorium Aşağı Kilise özgün bir synthronon kuruluşuyla az rastlanan bir özelliğe sahiptir. Çok basamaklı ve pseudokoridorlu synthrononlar olarak tarafımızca adlandırılan ve İ.S. 6. yüzyılda inşa edildiği anlaşılan synthronon, doğuda üç cepheli Başkent Konstantinopolis özelliği taşıyan apsis içinde yarım daire planlı olarak düzgün kesme taşla inşa edilmiştir. İşlevsel olarak kullanılan koridorlu synthrononlardan farklı olarak synthrononun her iki yanından girilen koridor, apsis yayının üçte birine ulaştığında dikdörtgen bir nişin bulunduğu duvarla kesintiye uğramaktadır. Dolayısıyla ayinlerde bir taraftan diğer tarafa geçiş için değil; diakonun beklemesi için ya da litürjik öğelerin, kaideli haçların ve giysilerin saklanması için kullanılan bir pseudokoridor olarak inşa edilmiştir. Bu koridor uygulamasıyla aynı bölgede karşılaşılmadığı için bölgesel bir nitelik olarak nitelendirmek neredeyse imkânsızdır. Phrygia Bölgesi'nde genellikle moloz taş dolgu üzerine taş ya da mermer kaplama ve düzgün kesme taşla inşa edilmiş synthrononlar görülmektedir. Uşak Sebaste Selçukler Kilisesi'nde (6. yy.) beş basamaklı moloz taş üzerine kaplama tekniğinde inşa edilen synthronon basamaklarının kaplamasına dair iz kalmamıştır. Basamakları kısmen günümüze ulaşan synthronon, yarım daireden biraz daha uzatılarak inşa edilen apsis ile aynı formda yani atnalı forma yakın bir planda inşa edilmiştir. Başara Güney Kilisesi'nin (10. yy.) günümüze ulaşan synthrononu bulunmamaktadır. Ancak yapı boyutlarıyla synthronon ölçüleri arasındaki oran-orantıya göre kilisenin üç basamaklı bir synthrononu olması beklenmelidir. Yapının yakınlarda bulunan monolit kathedra kilisede synthronon olduğunu ancak günümüze ulaşmadığını kanıtlamaktadır. Phrygia Bölgesi kiliselerinde synthrononların neredeyse tamamı çok basamaklıdır.

Pisidia Bölgesi'nde synthrononları korunmuş 3 kilise araştırmaya dahil edilmiştir. Doyran Boncuklu Kilise (5. yy.), Doyran Baraj Bazilikası (5. yy.) ve Doyran Neapolis Bazilikası (5-6. yy.) synthrononları çok basamaklı tiptedir.

Pamphylia Bölgesi'nden synthrononun varlığına dair kanıtlar bulunan 5 kilise araştırmaya dahil edilmiştir. Bunlardan Perge A Kilisesi⁷⁰ (4.-5. yy.) çok basamaklı ve pseudokoridorlu; Side Piskoposluk Sarayı Kilisesi⁷¹ (5. yy.) çok basamaklı; Side Piskoposluk Sarayı Kapalı Haç Planlı Kilise⁷² (5. yy.) ve Side Büyük (AA) Bazilika⁷³ (5. yy.) çok basamaklı ve sahanlıklı; Side EE Bazilikası (7. yy.) tek basamaklı tiptedir. Perge A Kilisesi, Anadolu örnekleri arasında az rastlanan çok basamaklı ve pseudokoridorlu tiptedir. Pseudokoridoru sonradan doldurulan ve batısındaki eklemeye batıya taşkın olan tek örnektir. Dolayısıyla hangi dönemde uzatıldığı bilinmeyen basamakların bölgesel olmasından ziyade münferit bir uygulama olduğu söylenebilir.

Anadolu'daki yedi basamaklı kiliselerin ortalama apsis genişliği 9,37 m.; derinliği 5,12 m.'dir. Side Piskoposluk Sarayı Kilisesi, Anadolu'da genellikle benzer boyutlardaki kiliselerle karşılaştırıldığında ve Piskoposluk Kilisesi olduğu dikkate alındığında kilisenin öncelikle yedi veya beş basamaklı sahanlıklı bir synthronona sahip olduğu söylenebilir. Pamphylia Bölgesi'nde özellikle Side bazilikalarında apsis inşasında yarım daire bir temel üzerine dışta üç cepheli içte yarım daire formu apsis dikkat çekmektedir (Levha-30). Özellikle yarım daire planlı bir temel üzerine daha dar inşa edilen üç cepheli apsis duvarı içeride yarım daire biçimlendirilirken kaide ile apsis duvarı arasındaki açı uyumsuzluğu apsis içine uçları dar bir hilal biçimi oluşturmaktadır. Ancak bu tek basamaklı

64 Olcay Uçkan, 2010, s. 65.

65 Haspels, 1971, fig. 426, 577; Teteriatnikov, 1996, s. 112, pl. 2, fig. 59.

66 Alp, 2010, s. 11.

67 Harrison & Christie, 1993; Lightfoot & Kuniholm, 1994; Lightfoot & Iverson, 1995, s. 109; Iverson, 2010.

68 Şimşek, 2015; D'andria, 2018, s. 86.

69 Fıratlı, 1970, s. 109-162; Czichon, Söyler, Can, & Çavuş, 2017.

70 Rott, 1908, s. 50; Kara, 2022, s. 73-93.

71 Yıldırım, 2013.

72 Feld, 1977, s. 165; Sodini, 1989, s. 417; Ruggieri V. S., 1991, s. 140; Ruggieri V., 1995, s. 109; Gliwitzky, 2005, s. 371.

73 Mansel, 1978, s. 257; Yıldırım, 2013, s. 61.

bir synthronon değil; apsis temel duvardır. Dolayısıyla Side Piskoposluk Sarayı Kilisesi, Side EE Kilisesi⁷⁴, Side Piskoposluk Sarayı Haç Planlı Kilise, Side Büyük (AA) Bazilika karşılaştırıldığında bölgeye özgü olan bu özelliğin temelde yarım daire formu bir temel duvarı üzerine inşa edilen üç cepheli bir apsisin plana yansımalarıdır. Side'deki yapılarda kaide-duvar olarak altta yer alan duvar örgünün apsis içinde alt seviyede yansımaları Side Piskoposluk Sarayı Kilisesi ve Side EE Bazilikası'nda görülmektedir. Özellikle Side Piskoposluk Sarayı Kilisesi dikkate alındığında 8,5 m. genişliğinde bir apsisde tek basamaklı bir synthronon inşa edilme ihtimali düşüktür. Side Büyük (AA) Bazilika'da, apsis ile aynı formda olan yarım daire planlı synthrononun en üst basamağı ile apsis duvarı arasında sahanlık bulunmaktadır. Synthrononun ikinci evresinde her iki ucuna da basamaklar eklenerek uzatılmış ve synthronon at nalı formu bir görünüm almıştır. İlk evrede 4,70 m. olan apsis derinliği, synthrononun genişletilmesiyle 6,10 m. derinliğe sahip olmuştur. Synthronon basamaklarının uzatılmasıyla birlikte apsis yayından dışa taşan basamakların arkasında oluşan hacimler de moloz taş ile örülmüştür ve belki de işlevsel bir platform ya da naosa bakan cephede işlevsel ya da dekoratif bir niş oluşturulmuş olabilir. Günümüze yıkılmış halde ulaşan bu unsurların işlevine ya da dekorasyonuna dair bir iz bulunmamaktadır. Side EE Bazilikası'nda tespit edilen tek basamaklı ve topukluklu synthronon 2,48 m. genişliğindeki apsis için uygun ölçülerde ve yeterlidir. Ancak bu synthrononun Side'de yukarıda bahsedilen şekilde inşa edilen apsislerde iki ucu daralan bir temel-duvar mı yoksa synthronon amaçlı özellikle örülmüş bir basamak mı olduğu konusu tartışmalıdır. Ancak tartışmalı olan bu tek basamağın batısında görülen topukluk kısmının özellikle synthronon basamağı için inşa edildiği söylenebilir. Pamphylia Bölgesi'nden örneklerin bulunduğu Side ve Perge'deki synthrononlar, moloz taş üzerine mermer kaplama ve düzgün kesme blok taş üzerine mermer kaplama teknikleriyle inşa edilmiştir.

Paphlagonia Bölgesi'nde synthronon kalıntıları günümüze ulaşmış ve İ.S. 5. – 7. yüzyıllara tarihlendirilen 4 kilise araştırmaya dahil edilmiştir. Hadrianoupolis C Kilisesi 1. evresi (5. yy.) tek basamaklı; Hadrianoupolis A Kilisesi⁷⁵ (6. yy.), Hadrianoupolis C Kilisesi 2. evresi (6. yy.), Sinop Balatlar Kilisesi⁷⁶ (7. yy.) çok basamaklı tipte inşa edilmiştir. Hadrianoupolis Antik Kenti'nde inşa edilen C Kilisesi'nin ilk evre inşasında 50 cm. satıh derinliğinde tek basamaklı bir synthronon ve iki basamaklı bir kathedranın yer aldığı izlerden anlaşılmaktadır. Moloz taş ile inşa edilen bu basamağın sadece izleri mevcuttur. Hadrianoupolis C Kilisesi'nin 2. inşa evresinde basamak sayısı artırılarak moloz taşla inşa edilen synthrononun her basamağı mermer bloklarla oluşturulmuş ve mermer levha ile kaplanmıştır. Anadolu genelinde dolgu malzeme üzerine kaplama olarak inşa edilen synthrononların bu genel özelliğinin çok fazla örneği tespit edilmiştir. Paphlagonia Bölgesi'nde synthrononlar; mermer, moloz taş dolgu üzerine kaplama ve düzgün kesme taşla inşa edilmiştir.

Thrakia Bölgesi'nde synthrononu bulunan 2 yapı araştırmaya dahil edilmiştir. Vize Kıyıköy Aziz Nikolaos Kilisesi (6. yy.) ve Marmara Ereğlisi Metropolis Kilisesi⁷⁷ (9. yy.) çok basamaklı synthronona sahiptir. Vize Kıyıköy Aziz Nikolaos Kilisesi ana kayaya oyularak inşa edilmiş çok basamaklı bir synthronona ve kathedraya sahiptir. Metropolis Kilisesi (9. yy.), düzgün kesme taşla dolgu malzeme üzerine inşa edilen synthronon çok basamaklı tiptedir.

Troia Bölgesi'nde synthrononu bulunan 2 yapı araştırmaya dahil edilmiştir. Assos Gymnasium Kilisesi⁷⁸ (5. yy.) ve Assos Ayazma Kilisesi⁷⁹ (5. yy.) çok basamaklı tipte synthrononlara sahiptir. Moloz taş dolgu üzerine kaplama ve düzgün kesme taş ile inşa edilen synthrononlar için bölgesel bir özellik söylemek henüz mümkün değildir.

Pisidia, Pamphylia, Paphlagonia ve Troia Bölgeleri'nden araştırmaya dahil edilen synthrononlu kiliselerin sayıca az olması bölgesel niteliklerin değerlendirilmesine imkân vermez. Ancak Pamphylia Bölgesi'nde, özellikle Side kiliselerinde apsis yayı ucuna doğru synthronon basamakları daralır. Ayrıca Perge A Kilisesi'nde ve Side Büyük (AA) Bazilika'da synthrononun batıya doğru uzatıldığı görülmektedir. Ancak ihtiyaçtan dolayı synthronon basamaklarının uzatılarak din adamı kapasitesinin artırılmış olması muhtemeldir. Synthronon basamaklarının batıya uzatılması konusunda benzer bir uygulamanın görüldüğü Perge A Kilisesi'nde ise farklı bir düzenleme söz konusudur. Apsis yayı ile aynı hizada sonlanan synthronon basamaklarını çevreleyen pseudokoridor girişleri batıya taşkındır. Synthrononun pseudokoridoru yüksek ihtimalle kaideli haç gibi büyük boyutlu litürjik malzemeleri saklamak için kullanılmış olmalıdır. Koridorların batıya taşkın girişleri malzeme benzerliğinden dolayı synthrononla

74 Eyice, 1958, s. 41-42; Ruggieri, 1991, s. 140; Buchwald, 1992; Buchwald, 2001, s. 8.

75 Verim, 2020.

76 Bryer & Winfield, 1985, s. 82; Yüksel & Köroğlu, 2011.

77 Strzygowski, 1898, s. 6; Hunger & Soustal, 1991, s. 145.

78 Clarke, 1982, s. 40; Bacon, Clarke, Koldewey, & Bell, 1902, s. 186-187.

79 Dennert, 2021.

aynı anda inşa edildiği söylenebilir. Pseudokoridorlu synthrononun koridoru dolgu malzemeyle doldurularak batıya doğru uzatılmıştır. Pseudokoridorların, synthrononun inşasından sonraki bir dönemde doldurularak synthronon basamaklarının batıya uzatılmış olması ve çok basamaklı-sahanlıklı bir synthronona dönüştürülmüş olmalıdır. Perge A Kilisesi synthrononunda dolgu malzemeyi ve uzatılan basamakları malzeme farklılığından ve inşa tekniğinden dolayı tespit etmek mümkündür. Pseudokoridorların işlevsel kullanımının yanı sıra apsis yayı boyunca devam eden sahanlık da geniş bir alana sahip olması bakımından tercih edilebilir bir düzenleme olmuştur. Ancak bu tipte batıya taşıntı yapan koridor ya da pseudokoridorların benzer örneklerin olmayışı geçerli sebeplerle tercih edilmediğini de göstermektedir. Batıya taşıntı yapan koridor ya da synthronon basamaklarının özellikle apsis yakın konumlanan altar ile yakın bir düzende olması, ayin sırasında her iki kenarda hareket etmesi gereken diakonların alanlarını sınırlarken, ayin için synthronona gelen ruhban sınıfın da synthronona geçmesini zorlaştırmaktadır. En güçlü gerekçe olabilecek bu sebebin yanı sıra, batıya taşan basamak sırasının ya da koridor girişinin dış tarafında oluşan köşeli boşluklar işlevsiz birer alan haline geldiğinden dolayı da tercih edilebilirliği azaltmıştır.

Tur Abdin Bölgesi, Anadolu sınırlarında bölgesel olarak değerlendirilmesi gereken bir başka bölgedir. Kendine özgü nitelikler taşıyan ve mimarı anlamda Anadolu örneklerinden ayrılan Tur Abdin Bölgesi, Anadolu sınırlarında yer almasının yanı sıra antik bir bölge olarak değil de mimari ve dini farklılıklarından dolayı kendine özgü nitelikleriyle değerlendirmesi gereken bir bölgedir. Tur Abdin Bölgesi kiliselerinde dikkat çeken özellik synthronon ve kathedra gibi litürjik kuruluşların olmamasıdır. Ayrıca özellikle doğuda ayinler için yönelimin gerçekleştirildiği mekanları, Kefr Zeh, Mar'Azazel Kilisesi'nde olduğu gibi kilise zemininden bir podyum şeklinde daha yüksektir. Dolayısıyla bu konudaki farklı düzen, temelde Doğu Kilisesi'nin geleneksel litürjisi ile Batı kilisesi geleneksel kilise düzeni arasındaki farklılıklarına dayandırılabilir. Tur Abdin Bölgesi'ndeki kiliselerde Nesturi litürjik gelenekleri ve ayinlerin farklılıklardan dolayı synthronona ve kathedraya yer verilmemiştir.

Sonuç

Bizans Dönemi Anadolu kiliselerinde synthrononların bölgesel nitelikler taşıdığı ve bölgelere göre farklılıkların varlığı görülmüştür. Lykia Bölgesi'nden araştırmaya dahil edilen tüm synthrononlar çok basamaklıdır. Tip olarak bölgede çok basamaklı, çok basamaklı ve sahanlıklı örnekler mevcuttur. Bithynia Bölgesi'nden kataloğa dahi edilen hiçbir kilisede sahanlıklı synthronon yoktur. Bölgede çoğunlukla çok basamaklı synthrononlar görülürken az sayıda tek basamaklı synthronon bulunmaktadır. Karia Bölgesi'nde tespit edilen synthrononların çoğu çok basamaklı, bir kısmı çok basamaklı ve koridorlu; az sayıda ise tek basamaklı tipte inşa edilmiştir. Isauria Bölgesi'nde tespit edilen synthrononlar derin ve atnalı formunda inşa edilen apsislerin biçimine uygun bir düzenlemede inşa edilmiştir. Bölgede çoğunlukla çok basamaklı, az sayıda ise tek basamaklı tipte synthronon örneği görülmektedir. Isauria Bölgesi'nde tespit edilen synthrononlu kiliselerin hiç birisinde synthronon sahanlığı ya da synthronon koridoru yoktur. Kappadokia Bölgesi'nden araştırmaya dahil edilen kiliselerin tamamı kaya kilisesidir. Bu yüzden tek basamaklı olan kaya kiliseleri katalogda ayrı bir başlık olarak değerlendirilmiştir. Farklı bölgelerde yer alan kaya kiliselerinde çok basamaklı synthronon örneklerinin görülmesine rağmen Kappadokia Bölgesi'ndeki synthrononların tamamı tek basamaklı ve merkezindeki sade kathedrası korunmuştur. Dolayısıyla bölgedeki hiçbir synthrononda sahanlık ya da koridor yoktur. Kappadokia Bölgesi'ndeki synthrononların hepsi apsis formuyla birebir uyumlu oyulmuş ve apsis yayından dışa taşırılmamış ya da içe çekilmemiştir. Kilykia Bölgesi'nde tespit edilen synthrononların hepsi tek basamaklıdır. Synthrononların merkezinde birincisi dar ikincisi daha geniş olan iki basamaklı çıkılan birer kathedra yer alır. Apsis ve aynı formda yapılan synthrononlar orta neften daha dar inşa edilmiştir. İonia Bölgesi'nden kataloğa dahil edilen synthrononlu kiliseler değişime uğrayarak ya da dönüştürülerek günümüze ulaşmıştır. Ancak İonia Bölgesi'ndeki kiliselerde genellikle çok basamaklı ve koridorlu tipte synthrononlar görülmektedir. Az sayıda synthrononlu kiliselerin tespit edildiği Phrygia ve Pisidia Bölgeleri'ndeki synthrononlar çok basamaklı tiptedir. Pamphylia Bölgesi'nde synthrononu bulunan 5 yapı kataloga dahil edilmiştir. Bu yapılar; çok basamaklı ve pseudokoridorlu, çok basamaklı ve sahanlıklı, çok basamaklı ve tek basamaklı olmak üzere farklı tiplerde görülmektedir. Bir örnekte ise pseudokoridorlu bir synthrononun pseudokoridorunun doldurularak ve synthrononun iki ucunun apsis yayından dışa uzatıldığı münferit bir uygulama da tespit edilmiştir. Dolayısıyla Pamphylia Bölgesi'nde özgün niteliklerin belirlenerek bölgesel bir özellikler tespit edebilmek için yapı sayısının artması gerekmektedir. Pisidia, Pamphylia, Pahlagonia ve Troia Bölgeleri için geçerli olan bu gereklilik, araştırmalarda tespit edilebilen synthrononların sınıflandırılmasıyla ve tipolojik olarak değerlendirilmesiyle birlikte bölgesel

niteliklerin tespit edilmesini sağlayacaktır. Anadolu'da Tur Abdin Bölgesi özellikle çok sayıda kilisenin olmasına rağmen hiçbir kilisede synthrononun bulunmaması bakımından dikkat çeker. Tur Abdin Bölgesi, dini farklılıklardan ve bu farklılıkların mimari ile litürjik kuruluşlara yansımalarından dolayı özel bir bölge olarak değerlendirilmiştir. Litürjik gelenekler ve kilise düzeni bu bölgede synthronon gereksinimini ortadan kaldırmış ve apsis için naostan ayrılmasını sağlayan yüksek bir platformla inşa edilmesine sebep olmuştur. Farklı bir düzenlemeye sahip Tur Abdin Bölgesi'ndeki kiliselerde synthrononla karşılaşmamıştır.

KAYNAKÇA

- Ahunbay, M. (2022). *Güneydoğu Anadolu'da Geç Antik-Erken Ortaçağ Yapıları*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Akyürek, E. (1998). Bizanslılar, Azizleri ve Khalkedon'lu (Kadıköy) Azize Euphemia. *Sanat Dünyamız* (69-70), 175-189.
- Akyürek, E., & Tiryaki, A. (2010). Rhodiapolis Piskoposluk Kilisesi Kazılarında Üç Mimari Plastik Eser Üzerine Değerlendirmeler. *Adalya* (XIII), 389-403.
- Alp, A. O. (2010). The Newly Discovered Middle Byzantine Churches from Phrygia. *Architecture of Byzantium and Kievan Rus from the 9th to the 12th Centuries* (s. 9-20). St. Petersburg: The State Hermitage Publishers.
- Alpaslan, S. (1998). Demre'deki H. Nikolaos Kilisesi Litürjik Mekanları. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 15 (1), 159-173.
- Altripp, M. (1998). *Die Prothesis und ihre Bildaustattung in Byzanz unter Besonderer Berücksichtigung der Denkmäler Griechenlands*. Berlin: Peter Lang.
- Altripp, M. (2000). Beobachtungen zu Synthronoi und Kathedren in Byzantinischen Kirchen Griechenlands. *Bulletin de Correspondance Hellenique*, 124 (1), 377-412.
- Altripp, M. (2013). *Die Basilika in Byzanz Gestalt, Ausstattung und Funktion* (Cilt 42). Berlin: De Gruyter / Millennium-Studien.
- Altripp, M., & Nauerth, C. (2006). *Architektur und Liturgie*. Germany: Reichert Verlag Wiesbaden.
- Arıkan, S. Ç. (2001). The Church at Choma (Hacımusalar Elmalı-Antalya) and Its Materials. Ankara: The Institute of Economics and Social Sciences of Bilkent University.
- Artamonoff, N. V. (1942). *Nicholas V. Artamonoff Collection*. Aralık 21, 2020 tarihinde <http://images.doaks.org/artamonoff/items/show/456> adresinden alındı
- Asano, K. (1994). Survey of the Early Byzantine Sites in Ölüdeniz-Gemiler Ada Area. *Araştırma Sonuçları Toplantıları* (12), 407-419.
- Asano, K. (1996). The Excavation of Church III on Gemiler Ada Near Fethiye. *XVIII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, II, 449-470.
- Asano, K. (1998). The Excavation of Church III on Gemiler Island (1996 Season). *XIX. Kazı Sonuçları Toplantısı*, II, 531-540.
- Bacon, F. H., Clarke, J. T., Koldewey, R., & Bell, H. W. (1902). *Investigations at Assos; drawings and photographs of the buildings and objects discovered during the excavations of 1881-1882-1883*. Cambridge: Archaeological Institute of America.
- Bayburtluoğlu, C. (1982). Das soziale und wirtschaftliche Leben in Arykanda (Lykien). D. Papenfuss, V. M. Strocka, & H. Prückner (Dü.), *Palast und Hütte. Beiträge zum Bauen und Wohnen im Altertum von Archäologen, Vor- und frühgeschichtlern. Tagungsbeiträge eines Symposiums der Alexander von Humboldt-Stiftung Bonn-Bad Godesberg. veranstaltet vom 25.-30. November 1979 in Berlin* içinde (s. 411-416). Mainz am Rhein: Philipp von Zabern.
- Beck, H. G. (1959). *Kirche und Theologische Literatur im Byzantinischen Reich*. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung.
- Bittel, K., & Schneider, A. M. (1942). Das Martyrion der hl. Euphemia beim Hippodrom zu Konstantinopel. *Byzantinische Zeitschrift* (42), 178-185.
- Brunov, N. (1925). L'Eglise de Sainte Sophie a Nicee. *Echos d'Orient* (24).

- Bryer, A., & Winfield, D. (1985). *The Byzantine Monuments an Topography of The Pontos - I* (Cilt 1). Washington: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.
- Buchwald, H. (1992). The geometry of Middle Byzantine churches and some possible. *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* (42), 293-321.
- Buchwald, H. (2001). The Concept of Style in Byzantine Architecture. *Form, Style and Meaning in Byzantine Church Architecture* (VII), 1-11.
- Buchwald, H., & Foss, C. (1969). *Church of Archangels in Sige near Mudanya* (Cilt 4). Wien: Byzantina Vindobonensia.
- Ceylan, B. (2001). Geç Antik Dönem Batı Anadolu Bazilikaları. *OLBA IV*, 189-211.
- Ceylan, B., & Erdoğan, O. (2016). The Architecture and History of the City Basilica of Patara: A Preliminary Report on Four Seasons of Excavations. E. DüNDAR, Ş. Aktaş, M. Koçak, & S. Erkoç içinde, *Havva İşkan'a Armağan Lykiarkhissa* (s. 205-224). İstanbul: Ege Yayınları.
- Chronz, M. (1985). Die Vita des heiligen Nikolaos Sionites. *Übersetzung–Anmerkungen–Kommentar*. Würzburg Üniversitesi.
- Clarke, J. T. (1982). Report on the investigations at Assos, 1881. *Papers of the Archaeological Enstitute fo America Classical Series* (I). doi:https://doi.org/10.11588/diglit.748
- Czichon, R. M., Söyler, Ş., Can, B., & Çavuş, İ. (2017). *Yüzey Araştırmaları ve Kazılar Işığında Uşak*. İstanbul: Matsis.
- Çevik, N., & Bulut, S. (2008). The rediscovery of Gagae / 'Gaxe' in the south-east corner of Lycia. New Finds from teh Surface Surveys. *Adalya* (IX), 1-41.
- Çevik, N., Bulut, S., & Akyürek, E. (2012). Myra-Andriake Kazıları ve Araştırmaları 2011. *Anmed*, 65-72.
- Çevik, N., Bulut, S., & Kızıgüt, İ. (2009). Rhodiapolis Kazıları 2008. *Anmed*, 75-81.
- D'andria, F. (2012). Scavi e ricerche nel cantiere della Cattedrale. F. D'andria, M. P. Caggia, & T. Ismaelli içinde, *Hierapolis di Frigia V - Le Attivita Delle Campagne di Scavo e Restauro 2004-2006* (s. 591-600). İstanbul: Ege Yayınları.
- D'andria, F. (2018). "Hierapolis Alma Philippum": Havari'nin Kutsal Alanın'daki Yeni Kazılar, Araştırmalar ve Restorasyonlar. *Anatolia* 44, 83-156.
- Dennert, M. (2021). Außerstädtische Kirchen in Assos in frühbyzantinischer. *Byzanz zwischen Orient und Okzident* (23), 153-169.
- Doksanaltı, E. M., Sevmen, D., Karaoğlan, İ., Özgün, C., & Aslan, E. (2015). Knidos Kazı ve Araştırmaları: 2014. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 3 (37), 57-82.
- Ebersolt, J. (1913). *Les Eglises de Constantinople*. Paris: Collection Monuments de L'art Byzantin III.
- Ebersolt, J. (1951). *Les Eglises de Constantinople*. Paris.
- Euangelides, T. (1889). Peri-tinon Arkhaitaton en Bithynia. *Soter* (12), 275-276.
- Euangelides, T. (1934). Brylleion-Trigleia. *The Annual of the British School*.
- Evcim, S. (2016). Frigya Bölgesi'nde Bizans Dönemi Kaya Mimarisi. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 3 (6), 861-876.
- Evcim, S., & Öztaşkın, G. K. (2019). Early Byzantine Churches in Olympos. *Arkeoloji ve Sanat* (161), 129-162.
- Eyice, S. (1958). L'eglise Cruciforme Byzantine de Side en Pamphylie. *Revue annuelle de l'Institut d'Archéologie de l'Université d'Ankara*, III, 35-46.
- Eyice, S. (1969). Trakya'da Bizans Devrine Ait Eserler. *Belleten*, 33 (131), 325-358.
- Eyice, S. (1971). *Karadağ (Binbirkilise) ve Karaman çevresinde arkeolojik incelemeler*. İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi.
- Eyice, S. (2001). Tuzla Önündeki Hagia Glykeria Kilise ve Manastırı. M. B. Tanman, & U. Tükel içinde, *Arkeoloji ve Sanat Tarihi Araştırmaları Yıldız Demiriz'e Armağan* (s. 67-79 / 199-208). İstanbul: Simurg Yayınevi.
- Feld, O. (1975). Die Kirchen von Myra und Umgebung. J. Borchhardt içinde, *Myra Eine Lykische Metropole in Antiker und Byzantinischer Zeit* (s. 398-424). Berlin: Gebr. Mann Verlag.

- Feld, O. (1977). Kleinasien. B. Brenk içinde, *Spätantike und frühes Christentum* (s. 155-171). Frankfurt: Propylaen Verlag.
- Filipovic, A. (2013). Unacitta Paleobizantina Della Licia Costiera: L'isola di Gemile nel Golfo di Belceğiz. A. Filipovic, & W. Troiano içinde, *Strategie e Programmazione della Conservazione e Trasmissibilità del Patrimonio Culturale* (s. 196-209). Roma: Edizioni Scientifiche Fidei Signa.
- Fıratlı, N. (1970). Uşak-Selçukler Kazısı ve Çevre Araştırmaları 1966-1970. *Türk Arkeoloji Dergisi* (32), 109-160.
- Foss, C. (1994). The Lycian Coast in the Byzantine Age. *Dumbarton Oaks Papers* (48), 1-52. <https://www.jstor.org/stable/1291721> adresinden alındı
- Foss, C., & Tulchin, J. (1996). *Nicaea: A Byzantine Capital and Its Praises*. Brookline.
- Fuchs, M. E., & Delbarre-Bärtschi, S. (2018). The Basilica of Derecik and Thousand One Churches of the District of Büyükorhan. *Bursa ve İlçeleri Arkeolojik Kültür Envanteri - IV Olympos Araştırmaları - II* (s. 44-61). Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Yayınları.
- Gliwitzky, C. (2005). Die Kirsche im sog. Bischofpalast zu Side. *Istanbul Mitteilungen* (55), 337-409.
- Gough, M. (1967). Excavations at Alahan Monastery: Fourth Preliminary. *Anatolian Studies* (17), 37-47.
- Gough, M. (1968). Alahan Monastery: A Masterpiece of Early Christian Architecture. *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*, 455-464.
- Gough, M. (1975). Dağ Pazarı. The Basilical Church "Extra Muros". G. Robertson, & G. Henderson içinde, *Studies in Memeory of David Talbot Rice* (s. 147-167). Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Gough, M. R. (1960). Dağ Pazarı. *Türk Arkeoloji Dergisi*, 2 (10), 23-24.
- Grossmann, P., & Severin, H. G. (1977). Forschungen in Südost Lykien. *Türk Arkeoloji Dergisi*, 2 (XXV), 101-111.
- Guritt, C. (1913). Die Islamitischen Bauten von Isnik (Nicaea). *Orientalisches Archiv* (III).
- Harrison, R. M. (1963). Churches and Chapels of Central Lycia. *Anatolian Studies* (XIII), 117-151.
- Harrison, R. M. (1981, Eylül 21-25). Town and Country in Late Roman Lycia. IX. *Türk Tarih Kongresi*, I, 383-387.
- Harrison, R. M. (2001). *Mountain and Plain from Lycian Coast to the Phrygian Plateau in the Late Roman and Early Byzantine Period*. (W. Young, Dü.) The University of Michigan Press.
- Harrison, R. M., & Christie, N. (1993). Excavations at Amorium: 1992 Interim Report. *Anatolian Studies* (43), 147-162. <http://www.jstor.org/stable/3642972> adresinden alındı
- Harrison, R. M., & Lawson, G. J. (1979). An Early Byzantine Town at Arif in Lycia. *Yayla* (II), 13-17.
- Hasluck, F. W. (1906). Bithynica. *The Annual of the British School at Athens* (13), 285-308.
- Hasluck, F. W. (1910). *Cyzicus*. Cambridge: The Cambridge University Press.
- Haspels, H. (1971). *The Highlands of Phrygia Sites and Monuments*. New Jersey: Princeton University Press.
- Headlam, A. C., Hogarth, D. G., & Ramsay, W. M. (1892). Ecclesiastical Sites in Isauria. *Occasional Papers of Society for the Prommotion of Hellenic Studies* (2).
- Hebert, L. (2000). The Temple-Church at Aphrodisias. *Yayınlanmamış doktora tezi*. New York Universty.
- Hell, H. (1854-1860). *Voyage en Tur quie et en Perse ex&ut6 par ordre du gouvernement français pendant les annies 1846, 1847 et 1848* (Cilt I). Paris.
- Henry, A. B. (2003). Choice and Context in The Late Antique Architecture: Questioning The Clician "Domed Basilicas". Middle East Technical University.
- Herzfeld, E., & Guyer, S. (1930). Meriamlik Und Korykos: Zwei Christliche Ruinenstätten Des Rauhen Kilikiens. *Monumenta Asiae Minoris Antiqua* (2).
- Hild, F. (2003). Klöster in Lykien. V. Ruggieri, & L. Pieralli içinde, *Studi miscellanei per il 75 di Vincenzo Poggi* (s. 313-334). Εύκοσμία.
- Hild, F., Hellenkemper, H., & Hellenkemper-Salies, G. (1990). Kommagene-Kilikien-Isaurien. K. Wessel, & M. Restle içinde, *Reallexikon zur Byzantinischen Kunst* (Cilt IV, s. 182-356). Stuttgart: Anton Hiersemann.
- Hill, S. (1996). *The Early Byzantine Churches of Cilicia and Isauria*. Aldershot: Variorum.

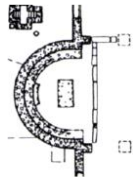

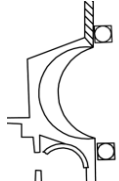

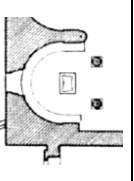

- Hörmann, H. (1951). *Forschungen in Ephesos: Die Johanneskirche*. Wien: Österreichisches Archäologisches Institut.
- Hunger, H., & Soustal, P. (1991). *TIB 6 : Thrakien (Thraké, Rodopé und Haimimontos)* (Cilt 6). (H. Hunger, Dü.) Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- İşkan, H., Aktaş, Ş., Polat-Becks, A., Becks, R., Ceylan, B., Dünder, E., . . . Zimmermann, K. (2015). Patara 2013 Kazıları. *Anadolu* (41), 299-322.
- İşler, B. (2009). Likya Bölgesi'nde Karabel Asarcık'taki Erken Bizans Dönemi Yerleşimi. *Doktora Tezi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İşler, B. (2016). Alacahisar Church in Kale (Demre) District of the Antalya Province Light of the New Findings. *Eurasian Art & Humanities Journal* (6), 1-21. doi:http://dx.doi.org/10.17740/eas.art.2016-V6-01
- İşler, B. (2016b). Yeni Bulgular Işığında Antalya'nın Kale (Demre) İlçesi'ndeki Alacahisar Kilisesi. *Eurasian Art & Humanities Journal* (6), 1-21. doi:http://dx.doi.org/10.17740/eas.art.2016-V6-01
- Iverson, E. A. (2010). Kirche und Religiöses Leben im Byzantinischen Amorium. (F. Daim, & J. Drauschke, Dü) *Byzan*, 2 (1), s. 309-343.
- Kaderli, L. (2016). Side Liman Bölgesi Kutsal Alanının Tarihsel Gelişimi İçinde Küçük Bazilika Yapısı ve Mimari Özellikleri. *KUDEP Restorasyon Konservasyon Çalışmaları*, 32-45.
- Kanmaz, M. B. (2015). Evaluation Conservation Problems of Anaia Byzantine Church, Kadikalesi, Kuşadası. *Yüksek Lisans Tezi*. İzmir.
- Kara, O. (2022). Perge Antik Kenti Doğu Roma İmparatorluğu (Bizans) Dönemi "A Kilisesi" Üzerine Notlar. *Arteoloji Dergisi*, 1 (2), 73-93.
- Karydis, N. (2015). The Evolution of the Church of St. John at Ephesos during the Early Byzantine Period. *Jahreshefte Des Österreichisches Archäologisches Institut in Wien* (84), 97-128.
- Karydis, N. (2019). The Development of the Church of St Mary at Ephesos from Late Antiquity to the Dark Ages. *Anatolian Studies* (69), 175-194. doi:10.1017/S0066154619000103
- Kaya, E. (2015). Trigeia Ioannes Theologos Pelekete Manastırı: Tarihi, Mevcut Mimarisi ve Geleceği. *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 7 (1), 305-329.
- Knoll, F., & Keil, J. (1932). *Die Marienkirche in Ephesos (Forschungen in Ephesos IV/I)* (Cilt 4). Vienna: Österreichisches Archäologisches Institut.
- Koenigs, W., Rumscheid, F., & Westphalen, S. (1997). Priene 1995. *XIV. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, II (14), s. 81-94.
- Korkut, T., & Urano, S. (2020). Detailed Description of the Basilica: The Nave, Narthex, Atrium and Other Rooms. T. Korkut, & S. Urano içinde, *The City Basilica of Tlos - Akmed Series Mediterranean Studies / 3* (s. 21-33). İstanbul: Koç University Press.
- Korkut, T., Işın, G., Uygun, Ç., & Özdemir, B. (2018). Excavations at the Ancient City of Tlos (2005-2017). O. Tekin içinde, *Anmed - News Bulletin on Archaeology from Mediterranean Anatolia* (s. 132-141). İstanbul: Koç University.
- Lightfoot, C. S., & Iverson, E. A. (1995). Amorium Excavations 1994: The Seventh Preliminary Report. *Anatolian Studies* (45), s. 105-138. http://www.jstor.org/stable/3642917 adresinden alındı
- Lightfoot, C. S., & Kuniholm, P. I. (1994). Amorium Excavations 1993: The Sixth Preliminary Report. *Anatolian Studies* (44), 105-128. http://www.jstor.org/stable/3642986 adresinden alındı
- Love, I. C. (1972). A Preliminary Report of the Excavations at Knidos, 1971. *American Journal of Archaeology*, 4 (76), s. 393-405. https://www.jstor.org/stable/502873 adresinden alındı
- Malkoç, İ., & Tsuji, S. (2005). Preliminary Report on the Excavations in Ölüdeniz, Lycia, by Fethiye Museum, The Ministry of Culture, Turkey, During 1999-2004. *Al-Râfidân* (XXVI), 1-24.
- Mamaloukos, S. (2018). Middle and Late Byzantine Church Architecture in The Periphery of Constantinople. K. Μπίρταχα, Μ. Κορρές, Σ. Μαμαλούκος, Κ. Ζάμπας, & Φ. Μαλλούχου-Tufano içinde, *ΗΡΩΣ ΚΤΙΣΤΗΣ μνήμη ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥ ΜΠΟΥΡΑ* (Cilt II, s. 97-123). Εκδοτικός Οίκος ΜΕΛΙΣΣΑ.

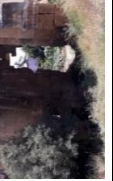

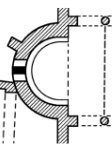

- Mango, C., & Ševčenko, I. (1973). Some Churches and Monasteries on the Southern Shore of the Sea of Marmara. *Dumbarton Oaks Paper* (27), 235-277.
- Mansel, A. M. (1978). *Side : 1947-1966 yılları kazıları ve araştırmalarının sonuçları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Masuda, T. (1995). *Church II on Gemiler Ada, The Survey of Early Byzantine Sites in Olüdeniz Area (Lycia, Turkey) The First Preliminary Report*. (S. Tsuji, Dü.) Osaka, Japan: Osaka University.
- Mathews, T. F. (1971). *The Early Churches of Constantinople: Architecture and Liturgy*. London: The Pennsylvania State University Press.
- Mathews, T. F. (1976). *The Byzantine Churches of Istanbul: A Photographic Survey*. Pennsylvania: Pennsylvania State University.
- Mathews, T. F. (1982). "Private" Liturgy in Byzantine Architecture: Toward a Re-appraisal. *Cahiers Archéologiques* 30, 125-138.
- Mathews, T. F. (1995). *Art and Architecture in Byzantium and Armenia: Liturgical and Exegetical Approaches*. Variorum.
- Megaw, H. S. (1963). Notes on Recent Work of the Byzantine Institute in Istanbul. *Dumbarton Oaks Papers* (17), s. 333-371.
- Metzger, H. (1966). Fouilles du Létoon de Xanthos (1962-1965). *Revue Archéologique*, 1, s. 101-112. <https://www.jstor.org/stable/41005434> adresinden alındı
- Millingen, A. V. (1912). *Byzantine Churches in Constantinople*. London: Macmillian and Co.
- Möllers, S. (1994). *Die Hagia Sophia in Iznik / Nikaia*.
- Naumann, R., & Belting, H. (1966). *Die Euphemia-Kirche am Hippodrom zu Istanbul und ihre Fresken*. Berlin: Verlag Gebr. Mann.
- Niewöhner, P. (2005/6). Spätantike Reliquienkapellen in Lykien. *Jahrbuch für Antike und Christentum* (48/49), s. 77-112.
- Olçay Uçkan, B. Y. (2010). *Frigya (Phrygia) Bölgesinde Bizans Dönemi Kaya Mimarisini*. Eskişehir: Eskişehir Tepebaşı Belediyesi.
- Olçay Uçkan, B. Y., & Öztürk, G. K. (2018). Olympos Excavations in 2017. O. Tekin içinde, *Anmed - News Bulletin on Archaeology from Mediterranean Anatolia* (s. 82-89). İstanbul: Koç University.
- Olçay Uçkan, B. Y., Öztürk, G. K., Öncü, Ö. E., Evcim, S., & Öztürk, M. (2018). Olympos Kazısı 2017 Yılı Çalışmaları. *40. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 3, s. 617-638.
- Orlandos, A. K. (1952). *Héxylostegos Palaiochristianiké Basiliké I-II*. Atina.
- Ozansoy, E. (1996). Malalas'ın Khronographia'sında Iustinianos Dönemi Doğa Olayları. *Adalya* (I), s. 53-60.
- Österreichisches Archäologisches Institut. (1932). *Die Marienkirche in Ephesos*. Wien: Österreichisches Archäologisches Institut.
- Ötügen, S. Y. (1996). Likya Ortaçağ Araştırmaları ve Demre Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısı. *Adalya*, s. 73-85.
- Öztürk, N., & Çekilmez, M. (2016a). 2014 Yılı Myra-Andriake Liman Yerleşimi C Kilisesi Kazı Çalışmaları. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi* (36), s. 192-209.
- Öztürk, N., & Çekilmez, M. (2016b). 2015 Myra-Andriake Liman Yerleşimi A Kilisesi Kazı Çalışmaları. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi* (36), s. 27-46.
- Öztürk, N., Çekilmez, M., Kavaz, B., Güloğlu, G., Durukan, A., Murat, M. K., . . . Özdemir, E. (2015). 2014 Yılı Myra-Andriake Antik Kenti Kazı Çalışmaları. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1 (37), s. 277-290.
- Peirano, D. (2012). Scavi e ricerche nel cantiere della Cattedrale. F. D'andria, M. P. Caggia, & T. Ismaelli içinde, *Hierapolis di Frigia - Le Attività delle Campagne di Scavo e Restauro 2004-2006* (s. 591-600). İstanbul: Ege Yayınevi.
- Peirano, D. (2018). Internal Arrangements in Some Early Christian Basilicas of the Eastern Mediterranean. *Hortus Artium Mediaevalium*, 24, s. 162-170.

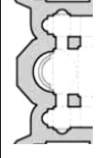
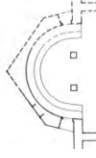

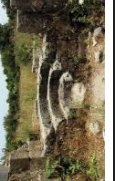

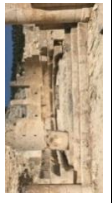
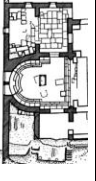

- Peschlow, U. (1972). Neue Beobachtungen zur Architektur und Ausstattung der Koimesiskirche in Iznik. *IstMitt* (22), s. 145-187.
- Peschlow, U. (1975). Die Architektur der Nikolaoskirche in Myra. Eine Lykische Metropole in Antiker und Byzantinischer Zeit. J. Borchardt (Dü.) içinde, *Istanbuler Forschungen* (Cilt 30, s. 303-359).
- Peschlow, U. (1977). *Die Irenenkirche in Istanbul: Untersuchungen zur Architektur (Istanbuler Mitteilungen. Beihefte)*. Berlin: Verlag Wasmuth & Zohlen.
- Peschlow, U. (1984). Die bischofskirche in Limyra (Lykien). *Actes du Xe Congrès International d'Archéologie Chrétienne*. 2, s. 409-435. Vatikan Pontificio Istituto di Archeologia Cristiana.
- Plommer, H. (1962). St. John's Church, Ephesus. *Anatolian Studies* (1962), s. 119-129. <https://www.jstor.org/stable/3642520> adresinden alındı
- Ramsay, W. M., & Bell, G. L. (2008). *The Thousand and One Churches*. Philadelphia,: University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology.
- Roman, J. (1994). Lykien. *Reallexikon Byzantinische Kunst* (s. 856-902). içinde
- Rott, H. (1908). *Kleinasiatische Denkmäler aus Pisidien, Pamphylien Kappadokien und Lykien*. Leipzig.
- Ruggieri, V. (1995). Appunti sulla continuità urbana di Side, in Panfilia. *Orientalia Christiana Periodica*, 1 (61), s. 95-116.
- Ruggieri, V. S. (1991). *Byzantine Religious Architecture (582-867): Its History and Structural Elements*. Roma: Orientalia Christiana Analecta.
- Ruqqieri, V. (2010). Il sistema di fortificazione bizantina a Tlos e nella valle del fiume Xanthos con un'appendice su due chiese a transetto. *Bizantinistica Rivista di Studi Bizantini e Slavi*, II (XII), s. 1-53.
- Russel, J. (1989). Christianity at Anemurium (Cilicia). *Actes du XIe Congrès International d'Archéologie Chrétienne*, II.
- Schmit, T. (1927). *Die Koimesis-Kirche von Nikaia das Bauwerk und die Mosaiken*. Berlin-Leipzig: Verlag von Walter de Gruyter & Co.
- Schneider, A. M. (1943). Die Römischen und Byzantinischen Denkmäler von Iznik - Nicaea. *Istanbuler Forschungen* (16).
- Serin, U. (2004). *Early Christian and Byzantine Churches at Iasos in Caria: An Architectural Survey*. Vaticano: Pontificio Istituto Di Archeologia Cristiana.
- Severin, H. G., & Grossmann, P. (2003). *Frühchristliche und byzantinische Bauten im südöstlichen Lykien, Ergebnisse zweier Surveys*. Tübingen: IstForsch 46.
- Seyer, M. (2013). Urbanistische Forschungen in Limyra (Lykien). *Archäologie Österreichs*, 1 (24), s. 55-63.
- Škorpil, K. (1912-1913). Arkeoloģičeski Beležki ot Strance Planina. *Bulletin de la Société archéologique Bulgare*, 240-245.
- Sodini, J. P. (1989). Les groupes épiscopaux de Turquie (à l'exception de la Cilicie). *Actes du XIe congrès international d'archéologie chrétienne* (s. 405-426). Rome: École Française de Rome.
- Strzygowski, J. (1898). Die Kathedrale von Herakleia. *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien*, 3-28. doi: <https://doi.org/10.11588/diglit.19227>
- Şimşek, C. (2015). *Laodikeia Kilisesi: Lykos Vadisi'nde Hırsitiyanlık*. İstanbul: Denizli Belediyesi.
- Tekinalp, V. M. (2000, Şubat). Geç Antik Dönem Sonrasında ve Ortaçağ'da (M.S. 4.-14. y.y.) Andriake Kenti. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Teteriatnikov, N. B. (1996). *The Liturgical Planning of Byzantine Churches in Cappadocia*. Roma: Pontificio Istituto Orientale.
- Texier, C. (1839). *Description de L'Asie Mineure*.
- Texier, C. (1862). *Asie Mineure, Description Géographique, Historique et Archeologique des Provinces et des Villes de la Chersonnese d'Asie*. Paris.
- Texier, C. (2002). *Küçük Asya, Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*. (A. Suat, Çev.) Ankara.

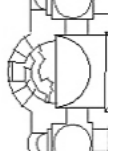

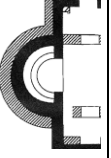
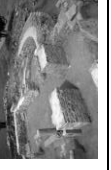
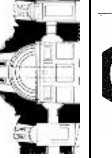

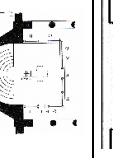

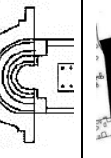

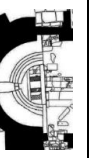

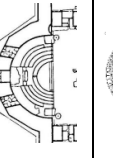

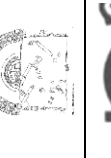

- Ulbert, T. (1971). Untersuchungen zu den Byzantinischen Reliefplatten des 6. bis 8. Jahrhundert. *IstMitt* (19/20), s. 339-357.
- Uluçam, A. (1991). Büyük Kilise. *XII. Kazı Sonuçları Toplantısı II*, s. 37-38.
- Ülgen, A. S. (1938). İznik'te Türk Eserleri. *Vakıflar Dergisi* (I).
- Verim, E. (2020). Paphlagonia Hadrianoupolis'i Kilise A Mimarisi Üzerine Yeni Bir Değerlendirme. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi* (3), s. 383-407.
- Weigand, E. (1931). Zur Monogramminshrift der Theotokos (Koimesis) Kirche von Nicaea. *Byzantion* (6), s. 411-420.
- Westphalen, S. (2000). The Byzantine Basilica at Priene. *Dumbarton Oaks Papers* (54), s. 275-280.
- Westphalen, S. (2015). Die Kirche von Işıkkale. *OLBA* (XXIII), s. 535-552.
- Wiegand, T. (1941). *Didyma; Textband, Zeichnungen, Fotografien*. Berlin: Verlag Gebr. Mann.
- Wilkinson, J. (1971). *Egeria's Travels*. London: S.P.C.K.
- Wulff, O. (1903). *Die Koimesiskirche in Nicea und ihre Mozaiken*. Strasburg.
- Yıldırım, Ş. (2013, Mayıs). Side Antik Kentinin Bizans Dönemi Dini Mimarisi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yüksel, F. A., & Köroğlu, G. (2011). Sinop Balatlar Kilisesi 2010 Arkeojeofizik Çalışmaları. *27. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 153-166.

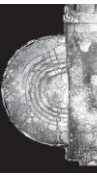
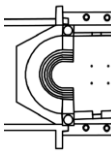

TABLO-1: Kiliseler Listesi							
Tarih	Yapı Adı	Bölgesi	Plan Tipi	Synthronon Tipi	Basamak Sayısı	Planı	Görsel
4. yy.	Büyükorhan Derecik (Binbir Kilise) Bazilikalı	Bithynia	Bazilikal	Tek Basamaklı	1		
5. yy. ilk çeyreği	Anamur Merkez Kilisesi	Kilykia	Bazilikal	Tek Basamaklı	1		
5. yy. ilk çeyreği	Side Piskoposluk Sarayı Kilisesi	Pamphylia	Serbest Haç Plan	Tek Basamaklı	1		
5. yy.	Hadrianopolis C Kilisesi	Paphlagonia	Bazilikal	Tek Basamaklı	1		
5. yy.	Olba Manastırı Kuzey Kilise	Kilykia	Bazilikal	Tek Basamaklı	1		
5. yy.	Dağpazarı (Mezar) Kilisesi	İsauria	Bazilikal	Tek Basamaklı	1		
5. yy.	Alahan Manastırı Vafizhane	İsauria	Bazilikal	Tek Basamaklı	1		

5. yy.	Silifke Canbazlı Bazilika	Kilykia	Bazilikal	Tek Basamaklı	1		
5. yy.	Silifke Seyranlık Bağhalar Kilisesi	Kilykia	Bazilikal	Tek Basamaklı	1		
5. yy.	Silifke Cennet Cehennem Maryem Ana (Tapmak) Kilisesi	Kilykia	Bazilikal	Tek Basamaklı	1		
5. yy.	Dağpazarı Kubbeli Kilise	Kilykia	Kubbeli Bazilika	Tek basamaklı	1		
6. yy.	Karadağ 21 Nolu Kilise	İsauria	Bazilikal	Tek basamaklı	1		
6. yy.	Karadağ 31 nolu Kilise	İsauria	Bazilikal	Tek basamaklı	1		
6. yy.	Silifke Işıkkale Kilisesi	Kilykia	Bazilikal	Tek basamaklı	1		
6. yy.	Sivrihisar Kızıl Kilise / Aksaray	Kappadokia	Latin haçı	Tek basamaklı	1		

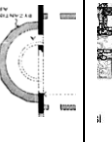

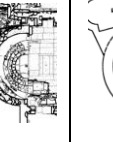

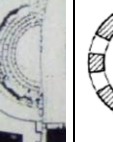

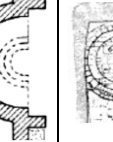
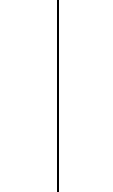

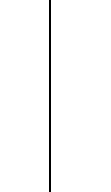
7. yy.	Side EE Kilisesi	Pamphylia	Kapalı Yunan Haçı	Tek basamaklı	1		
6-8. yy.	İznik Koimesis Kilisesi	Bithynia	Kubbeli Bazilika / Kiborium Planlı	Tek basamaklı	1		
9-12. yy.	Gebze Yılançabayı Kilisesi	Bithynia	Kapalı Yunan Haçı	Tek basamaklı	1		
480	Korykos Kilisesi	İsauria	Bazilikal	Çok Basamaklı	3		
4 - 5. yy.	Arykanda Büyük Kilise (Mabet Bazilikası)	Lykia	Bazilikal	Çok Basamaklı	3		
4. yy.	Laodikeia Kilisesi	Phrygia	Bazilikal	Çok Basamaklı	3		
5. yy.	Priene Piskoposluk Kilisesi (Kent Bazilikası)	İonia	Bazilikal	Çok Basamaklı	3		
5. yy.	Side Piskoposluk Sarayı Kapalı Haç Planlı Kilise / Side Küçük Kilise	Pamphylia	Kapalı Yunan Haçı	Çok Basamaklı	3		
5. yy.	Hagia Thekla Kilisesi / Meryemlik Kubbeli Kilise	Kilykia	Bazilikal	Çok Basamaklı	3		

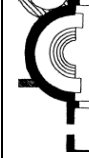

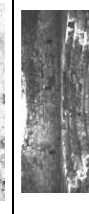

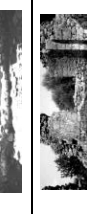

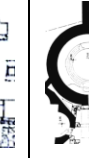

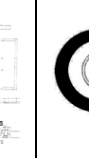

5. yy.	Kilykia Dağ Pazarı Kilisesi	Kilykia	Kubbeli Bazilika	Çok Basamaklı	3		
5. yy.	Alahan Doğu Kilisesi	İsauria	Bazilikal	Çok Basamaklı	3		
5. yy.	Alahan Batı (Başmelekter) Bazilikası	İsauria	Bazilikal	Çok Basamaklı	3		
5. yy.	Knidos D Kilisesi	Karia	Bazilikal	Çok Basamaklı	3		
6. yy.	Demre Karacaöiren Günağı Kilisesi	Lykia	Bazilikal	Çok Basamaklı	3		
6. yy.	Elmalı Choma (Hacı Musalar) Kilisesi	Lykia	Bazilikal	Çok Basamaklı	3		
6. yy.	Gemiler Ada (Nikolaos) Büyük Kilise II	Lykia	Bazilikal	Çok Basamaklı, Sahanıklı ve Nişli	3		
6. yy.	Asarcık Dikmen Kilisesi	Lykia	Bazilikal	Çok Basamaklı	3		
6. yy. 2. yarısı	Letoon Manastırı Kilisesi (Xanthos)	Lykia	Bazilikal	Çok Basamaklı ve Koridorlu	3		

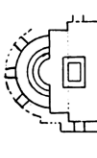

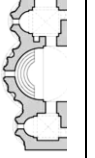

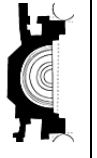

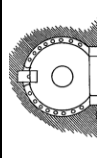

709	Ioannes Theologos Pelekete Manastırı Kilisesi	Bithynia	Kapalı Yunan Haçı	Çok basamaklı	3		
10. yy	Başara Güney Kilise	Phrygia	Kapalı Yunan Haçı	Çok Basamaklı	3		
1118-1124	Pantokrator Manastırı Kilisesi	Bithynia	Kubbeli Bazilika	Çok basamaklı	3		
463	İstanbul Studios Manastırı Kilisesi	Bithynia	Bazilikal	Çok Basamaklı ve Sahanlıklılı	5		
4.-5. yy.	Perge A Kilisesi	Pamphylia	Serbest Haç Plan	Çok Basamaklı ve Pseudokoridorlu	5		
5. yy.	Anaia Kilisesi	İonia	Bazilikal	Çok Basamaklı ve Sahanlıklılı	5		
5. yy.	İznik Ayasofya Kilisesi	Bithynia	Bazilikal	Çok Basamaklı ve Nişli	5		
5. yy	Gemiler Ada (Nikolaos Adası) 3 nolu Zirve Kilisesi	Lykia	Bazilikal	Çok Basamaklı ve Sahanlıklılı	5		
5. yy.	Patara Kent Bazilikalası, Büyük Kilise	Lykia	Serbest Haç Plan	Çok Basamaklı ve Sahanlıklılı	5		

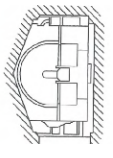

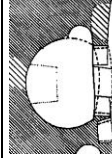

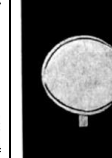

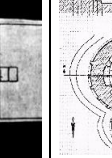
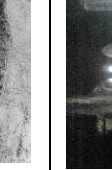
5 / 6. yy.	Olympos III Nolu Kilise	Lykia	Bazilikal	Çok Basamaklı ve Sahanlıklı	5		
5. yy.	Side Büyük Bazilika (AA Bazilikası)	Pamphylia	Bazilikal	Çok Basamaklı ve Sahanlıklı	5		
5. yy.	Kibyra Bazilikası	Lykia	Trikonchos	Çok Basamaklı	5		
5. yy.	Amorium Aşağı Kilise	Phrygia	Kapalı Yunan Haçı	Çok Basamaklı ve Pseudokoridorlu	5		
5. yy.	Tlos Kent Bazilikası	Lykia	Serbest Haç Plan	Çok Basamaklı	5		
5. yy.	Myra-Andriake B Kilisesi	Lykia	Bazilikal	Çok Basamaklı ve Sahanlıklı	5		
5. yy.	Gagae / Gaxe Kilisesi	Lykia	Bazilikal	Çok Basamaklı	5		
5. yy.	Asarcık Doğu Kilisesi	Lykia	Bazilikal	Çok Basamaklı	5		
5. yy.	Hierapolis Tiyatro Arkasındaki Kilise	Karia	Bazilikal	Çok Basamaklı	5		

5. yy.	Hierapolis Aziz Philippus Martyrionu	Karia	Oktagon	Çok Basamaklı	5		
5. yy.	Hierapolis Aziz Philippus Mezar Kilisesi	Karia	Bazilikal	Çok Basamaklı ve Koridorlu	5		
5. yy.	Aphrodisias Aziz Mikail Kilisesi	Karia	Bazilikal	Çok Basamaklı ve Koridorlu	5		
5. yy.	Arykanda Arif Kale Piskoposluk Kilisesi	Lykia	Bazilikal	Çok Basamaklı	5		
5. yy.	Assos Gymnasium Kilisesi	Troia	Bazilikal	Çok Basamaklı	5		
5. yy.	Assos Ayazma Kilisesi	Troia	Bazilikal	Çok Basamaklı	5		
5. yy.	Sun City Kilisesi	Lykia	Bazilikal	Çok Basamaklı	5		
5./6. yy.	Limyra Piskoposluk Sarayı Kilisesi	Lykia	Bazilikal	Çok basamaklı	5		
5./6. yy.	Demre Sura Vadi Kilisesi	Lykia	Bazilikal	Çok Basamaklı	5		
5./6. yy.	Knidos C Kilisesi	Karia	Bazilikal	Çok Basamaklı ve Koridorlu	5		

6. yy.	Efes Hagios Ioannes Kilisesi	İonia	Serbest Haç Plan	Çok Basamaklı ve Koridorlu	5		
6. yy.	Efes Meryem (Piskoposluk) Kilisesi	İonia	Kubbeli Bazilika	Çok Basamaklı ve Koridorlu	5		
6. yy.	Andriake A Kilisesi	Lykia	Bazilikal	Çok basamaklı ve Sahanlıklı	5		
6. yy.	Demre Alacahisar Kilisesi, Sion Manastırı	Lykia	Bazilikal naoslu Trikonchos bernalı	Çok Basamaklı ve Nişli	5		
6. yy.	Rhodiapolis Piskoposluk Sarayı Kilisesi	Lykia	Bazilikal	Çok Basamaklı ve Sahanlıklı	5		
6. yy	Andriake C Kilisesi	Lykia	Bazilikal	Çok basamaklı ve Sahanlıklı	5		
6. yy	Hadrianoupolis A Kilisesi	Paphlagonia	Bazilikal	Çok Basamaklı	5		
6. yy.	Uşak Sebaste Selçukler (Çift Kilise) Kilisesi	Phrygia	Bazilikal	Çok Basamaklı	5		
6. yy	Xanthos Piskoposluk Sarayı Kilisesi	Lykia	Bazilikal	Çok basamaklı ve Sahanlıklı	5		
7. yy	Sinop Balatlar Kilisesi	Paphlagonia	Kapalı Yunan Haçı	Çok Basamaklı	5		

9. yy	Metropolis Kilisesi (Marmara Ereğlisi)	Paphlagonia	Kapalı Yunan Haçı	Çok Basamaklı	5		
12. yy.	Tuzla Hagia Glykeria Manastırı Kilisesi	Bithynia	Kapalı Yunan Haçı	Çok Basamaklı	5		
6. yy	İstanbul Hagia Eirene Kilisesi	Bithynia	Bazilikal	Çok Basamaklı ve Koridorlu	7		
6. yy.	Hagia Euphemia Kilisesi	Bithynia	Merkezi plan	Çok basamaklı ve koridorlu	7		
6. yy.	Hierapolis Cathedral Kilisesi	Karia	Bazilikal	Çok Basamaklı	7		
8/9. yy.	Demre Aziz Nikolaos Kilisesi	Lykia	Kubbeli Bazilika	Çok Basamaklı ve Koridorlu	10		
5. yy.	Didim (Apollon Tapınağı) Aziz Mikail Kilisesi	Ionia	Bazilikal	Çok Basamaklı	12		
5. yy.	Ovacık İnce (Çifte Kilise) Kaya Kilisesi	Phrygia	Bazilikal	Tek basamaklı	1		
5. yy.	Kızılcukur Haçlı Kaya Kilisesi	Kappadokia	Bazilikal	Tek basamaklı	1		

5. yy.	Ayazın G Kilisesi (II nolu Şapel)	Phrygia	Bazilikal	Tek Basamaklı	1		
6. yy.	Vize Kıyıköy Aziz Nikolaos Manastırı Kilisesi / Kırklareli	Thrakia	Bazilikal	Çok Basamaklı	3		
10. yy.	Yeni Tokalı Kilise	Kappadokia	Bazilikal	Tek Basamaklı	1		
10. yy	Küpelı Halkalı Kaya Kilisesi	Kappadokia	Kapalı Yunan Haçı	Tek basamaklı	1		
11. yy.	Güzelöz Kaya Kilisesi (Şapel 3)	Kappadokia	Bazilikal	Tek Basamaklı	1		
11. yy.	Ayazın A Kilisesi	Phrygia	Kapalı Yunan Haçı	Tek Basamaklı	1		

Tablo 2: Basamak Sayısına Göre Apsis Ölçü Ortalaması

	Apsis Genişlik Ortalaması	Apsis Derinlik Ortalaması
Tek Basamaklı	4,44 m.	2,91 m.
Üç Basamaklı	5,59 m.	3,27 m.
Beş Basamaklı	7,28 m.	4,18 m.
Yedi Basamaklı	9,37 m.	5,12 m.
Kaya Kiliseleri	3,52 m.	2,73 m.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).